

„Síla země založena na rolnictví vždy spočívá pevněji než na fabrikách, skrze které se, když neslušně rozmnoženy budou, jenom velký počet nastávajících žebráků v zemi zahnízdí“

NEMOCI STŘEDOEVRÓPSKÉ MODERNIZACE V RAKOUSKÉ PŘEDBŘEZNOVÉ A REVOLUČNÍ ŽURNALISTICE JAKO DISKURZIVNÍ KRAJINA.*

Jakub Raška (Praha) – Matěj Měřička (Praha)

‘The power of a country resting in agriculture is always stronger than that based on factories, which will, if indecently proliferated, only produce a large number of beggars.’

The Diseases of Central European Modernization in Austrian Pre-March (Vormärz) and Revolutionary Journalism as a Discursive Landscape

Abstract: This article is devoted to an early discussion of pauperism and the social question in the early stage of Central European industrialisation on the pages of periodicals of the Habsburg Monarchy with an emphasis on Czech journalism. The authors attempt to follow the development of the discussion from the beginning of the 1830s until the collapse of the revolution of 1848. They pay attention to the semantic dynamics of the terms and discourse that were used in connection with mass poverty, as well as the foreign models that contributed to the specific expression of ideas of the causes of the social question and its solutions. The paper studies the development of mass poverty representation at the time from the general Romantic rejection of the modernisation process to proposals for solutions to the social question, which had already been formulated on the basis of affiliation to a political group.

Keywords: pauperism – social question – pre-March (Vormärz) journalism – Karel Havlíček Borovský – early labour movement

Úvodem

Tato studie bude věnována jazyku transformace, vztahu proměny sociálních a ekonomických struktur a jejich reprezentací ve sféře jazyka, jenž zde bude nazírán jako indikátor i činitel změny. Konkrétně se bude pojednávat o raných náhledech na negativní dopady industriálního kapitalismu v české a obecně rakouské publicistice v době předbřeznové (zde 1830–1848) a v době revoluce 1848–1849, a to především v ohledu na činnost Karla Havlíčka Borovského. Naším úkolem bude zasadit Havlíčka a jeho okruh do širších souvislostí publicistiky západní části habsburské říše. Hlavním sledovaným jevem bude dynamika sociální a politické imaginace publicistiky rakouského státu ve vztahu ke strukturálním procesům evropské modernizace.

Struktura společnosti západní části habsburské monarchie zaznamenala mezi koncem vlády Josefa II. a březnovým výbuchem revoluce zásadní změny, které byly (snad vůbec poprvé v dějinách Rakouska) pozorovány a především pociťovány v rámci pouhých dvou generací všemi vrstvami

obyvatelstva. Nestalo se tak pouze dočasným vlivem válečných událostí (zde napoleonských) nebo dopady špatné úrody (zejména v letech 1845–1847), jako tomu bylo i v předchozích staletích. Šlo o fundamentální a trvalé změny, jež byly rámcovány na jedné straně postupným rozkladem světa malých struktur, feudálních privilegií a vrchnostenské a cechovní reglementace výroby, směny a práce, a na druhé straně technologickým pokrokem ve výrobě a organizaci práce a počátky tržního hospodářství.¹

Neschopnost předbřeznové „hledající generace“ (W. Häusler) pojmenovat skladbu a procesy společnosti v přechodu by neměla vést k označování dobového sociálního myšlení jako „zaostalého“ nebo dokonce „reakčního“. Naopak to pro nás představuje jedinečnou možnost, jak sledovat vznikání moderního sociálního myšlení a diskurzu o společnosti v průběhu jejich zrodu. Veřejná diskuze o plošné pauperizaci společnosti ve 30. a 40. letech 19. století se zdá být velmi vhodným polem výzkumu v rámci tazání po zrodu moderního sociálního jazyka, ačkoliv tím nepopíráme, že vzájemně provázaný spor nacionalismu s centralismem a liberalismu s absolutis-

* Text vznikl v rámci projektu GA ČR č. P406/12/0691 Korespondence Karla Havlíčka a za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národního muzea (DKRVO 2015/55, 2016/52, 00023272).

¹ Příčiny a konkrétní obsahy tohoto procesu zde nemáme možnost více sledovat, v literatuře se však jedná o dlouhodobě studovanou tematiku: viz např. HÄUSLER, Wolfgang. *Von der Massenarmut zur Arbeiterbewegung. Demokratie und soziale Frage in der Wiener Revolution von 1848*. Wien 1979, s. 21–136; BRUCKMÜLLER, Ernst. *Sozialgeschichte Österreichs*. Wien–München 1985, s. 283–346; ŠTAIF, Jiří. *Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830–1848*. Praha 2005, s. 50–78.

mem hrály pro aktéry důležitější roli, a byly tudíž také hlavní třetí plochou v době revoluce. Avšak v rámci psaní o nových sociálních nerovnostech se utvářely i vyjednávaly základní pojmy jako „práce“, „chudoba“, „dělník“, „společnost“, ale i „národ“, které se postupně staly abstraktními kategoriemi pro sociální analýzu společnosti v přechodu do nového režimu. Sociální otázka a nové společenské nerovnosti tak nemusí být pojímány pouze jako konstantní socioekonomické problematiky modernity, ale i jako kulturní kompas, který může historiografii pomoci zkoumat mentalitu formující se občanské společnosti.²

Doznívající tóny romantické antiteze moderního světa

V mnoha studiích je psáno, že diskuze o tzv. „sociální otázce“ zahrnující široké spektrum problémů od přelidněnosti venkova až po strach z proletářské vzpoury hrála v rakouské publicistice z důvodu cenzurní reglementace veřejného prostoru roli až v revoluci. To je ovšem možné přijmout jen do určité míry. Samozřejmě o politicky kontroverzních událostech, jakými byly „dělnické excesy“ v pruském Slezsku a Čechách roku 1844, či o radikálních politických a sociálních teoriích najdeme v době předbřeznové jen letmé zmínky v úředním tisku. Diskuzi o měnící se socioekonomické struktuře můžeme ale pozorovat již od let třicátých, kdy se i v policejním habsburském státě začala formovat politická veřejnost jako „prostor mezi státem a společností“ (J. Habermas), pro který právě modernita představovala důležité pole názorového štěpení.

Popisy plošného zbídačování venkovských i městských pracujících vrstev, doprovodného procesu rozkladu světa malých struktur, byly k polovině 30. let v habsburské monarchii v úzkém vztahu ke starším vzorcům přemýšlení o společnosti, zejména k populacionistickému učení osvícenského absolutismu a politické romantice. Od populacionismu převzaly důraz na „kvalitu“ poddaných habsburského domu, od romantiky v německojazyčném prostoru emocionální kritiku vzestupu moci peněz, „nemravné“ akumulace kapitálu, zániku patriarchální ochrany a péče o individuum a nesmlouvavého individualismu, jež s sebou moderní věk měl přinést. Na druhé straně publicistický a politický romantismus rád pracoval s bukolickými obrazy nezkaženého venkova, kde *opravdový a šťastný život* ještě nebyl zasažen *moderním* úpadkem. Velmi důležitým motivem dobové sociální analýzy byla touha po obnovení „harmonie“ – to neplatilo pouze pro německý kulturní prostor, vždyť i ideální město Roberta Owena neslo název *New Harmony*.

V rakouských periodikách 30. let a 40. let, od půli 40. let pak s jasně sestupnou tendencí, byl nejčastější dvojnásobný a z dnešní perspektivy i rozporný pohled na měnící se prostor habsburské monarchie. Noviny sice s nadšením přinášely zprávy o nových vynálezech, rostoucích číslech statistik průmyslové výroby nebo bezprostředním využití moderní techniky v každodennosti člověka – v mnoha kulturních pe-

riodikách například najdeme básnické ódy na železnici –, vliv technologické změny na sociální život byl ale v romantizující perspektivě vnímán negativně či alespoň obezřetně. Masová chudoba zde byla nahlížena jako následek krátkozrakého otevření Pandořiny skříňky neomezené obchodní a politické svobody. Moderní věk s sebou v tomto diskursu nepřinášel pouze zbídačování lidových vrstev, ale i ateismus, individualismus a úpadek touhy po něčem vyšším, než jsou materiální zájmy. Hlad a strádání „lidu“ tak zde byly zatím pouze jedním z důsledků duchovní bídy moderního věku.

Rakousko ale během napoleonských válek definitivně přijalo industriální výzvu západu. Provládní publicistika proto pracovala s figurou udržování patriarchálních vztahů v habsburském státě, které i při pokrocích průmyslu brání rozkladu společenských vazeb. Tímto způsobem se zamýšlel nad situací rakouské společnosti šéfredaktor vídeňského časopisu *Der Adler* Anton Johann Gross-Hoffinger, nejdříve politický emigrant, který ale z ekonomických důvodů vstoupil jako publicista do státních služeb.³ Ve svém zamýšlení prezentoval Rakousko jako nejšťastnější a nejharmoničtější stát na světě: přestože nastoupilo cestu průmyslového pokroku, tak obezřetně odmítlo zároveň přijmout i ostatní „zkažené“ hodnoty západu, například univerzální svobodu. Již nepracoval pouze s rozkladnými, anarchistickými dopady svobody a emancipace jako ideologové ve službách habsburského dvora píšící pamflety proti Velké francouzské revoluci, než to František II. raději také úplně zakázal, ale navíc varoval před případnými katastrofickými dopady „svobody“ a „emancipace“ na *materiální* blaho císařových poddaných. Zdá se, že legitimizace autoritativního režimu materiálními zájmy obyvatelstva je skutečně konstantou moderního věku, kdy se politické systémy (z různých důvodů) udržují i pomocí diskurzivních praktik ovlivňující veřejné mínění. Nicméně konflikt „nejistoty ve svobodě“ a „jistoty v nesvobodě“ je prastarý narativ. Už Mojžíš se v druhé starozákonní knize Exodus při vyvádění Izraelitů z Egypta zlobil na své unavené reptající souvěrce, že chtějí vyměnit svobodu na poušti za plné hrnce v egyptské porobě. Gross-Hoffinger se ale na tuto poušť odmítal vůbec vydat. Jeho slova rovněž svědčí o velkém vlivu německého konzervativního romantika Adama Müllera, jenž postuloval ve svém spise zaměřeném proti anglickému ekonomovi Davidu Ricardovi *Versuche einer neuen Theorien des Geldes* (1810) tezi, že úkolem státu je osvobodit lid od „univerzálního despotismu peněz.“⁴ Gross-Hoffinger napsal:

„Blaho obyvatel měst a vesnic, poklidnost dolních vrstev jsou první důsledky těchto [patriarchálních] vztahů. [...] Šlechta si lakomě neponechává plody svého podnikání ve svých pokladnicích, nýbrž ho užívá s oním velkorysým rozhozováním, které je u nich ctností, obohacuje měšťany, poskytuje dělníkovi bohatý výdělek a vytrhává spekulantům, lakomcům bez srdce, peněžní aristokracii jejich zásoby, jejichž lichvářským shromažďováním tyranizují nižší třídy.

² K tomu srov. KUČERA, Rudolf. Sociální dějiny na počátku 21. století. Bilance a perspektivy. In HLAVAČKA, Milan – ŘEPA, Milan (eds.). *X. sjezd českých historiků*. Ostrava 14. – 16. 9. 2011 Svazek II., Ostrava–Praha–Brno 2013, s. 17–28, zejména s. 23–24.

³ PÍŠA, Petr. Část druhá: 1810–1848. V zájmu nevzdělaného čtenáře: Literární cenzura v době restaurace a rozmachu národního hnutí. In WÖGERBAUER, Michael a kol. *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014. Svazek 1, 1749–1938*. Praha 2015, s. 275. Zde se sice pojednává o Josephu Antonovi Grosz-Hoffingerovi, jedná se však o totožnou osobu.

⁴ KRAUS, Hans-Christof. Die politische Romantik in Wien – Friedrich Schlegel und Adam Müller. In RILL, Robert – ZELLENBERGER, Ulrich (hrsg.). *Konservatismus in Österreich – Strömungen, Ideen, Personen und Vereinigungen von den Anfängen bis heute*. Graz–Stuttgart 1999, s. 35–70, zde s. 52.

Tak si zajišťuje rakouská šlechta lásku a vděčnou úctu měšťanů i rolníků, [...]

Měšťané a lid uzavírají nádhernou a skálopevnou budouvu našich společenských poměrů. Jejich zděděný charakter, myšlení a zvyky dokonale dokončují harmonii a jednotu domácí společnosti. [...] Moderní emancipace mezi nimi nenachází žádné přívržence. [...] Rakouský lid je nenáročný a spravedlivý ve svých požadavcích, věrný a spolehlivý ve svých výkonech. Zná cenu moderní svobody: nouze a beznadě, poroba pod jhem panství peněz, zaměstnavatelů a jejich advokátů. [...] [Zde] se těší mírnému vlivu otcovského dohledu, pod kterým žije.“⁵

Základ pro myšlení o „duchu času“ (*Zeitgeist*), jak zněl často se objevující termín, pod nímž si lze představit společenský život i hospodářské záležitosti, vycházel z axiomatické představy o převaze duševní a etické stránky člověka nad jeho materiální existencí a materiálními zájmy. To se promítlo i do počátků snahy o analýzu moderního věku. Individuální morálka, především pracovitost, byla spatřována jako důležitější faktor sociálního života než socioekonomická struktura a ve svých důsledcích to byly právě individuální ctnosti člověka, které měly rozhodovat o jeho materiálním stavu. Etika práce byla nejpozději od dob osvícenství nejspolehlivější a nejtrvalejší koncept nápravy společenských neduhů. Rovněž drtivá většina teoretických pedagogů 18. století jako Ferdinand Kindermann nebo Johann B. Basedow byli „fanatici práce“ (B. Loewenstein).⁶ Osvícenská pracovitost obohacená raněindustriální disciplínou získala zásadní morální konotace a v polovině 19. století již byla pevnou součástí evropské mentality.

Českojazyčné noviny a časopisy přelomu 30. a 40. let se příliš nezabývaly sociálními otázkami moderního věku. To však neznamená, že by se síť diskurzů o modernitě doširoka neroztahovala i zde. Jen je analyticky náročnější její předěva rozplést. Příkladem budiž kulturní časopis *Květy*. V *Květech* lze najít odmítnutí komplexní modernizace jako rozkladu tradičních hodnot,⁷ litanie nad úpadkem zájmu o zvelebování života rolníka a jeho práce nebo kritiku vytrácení se hodnoty milosrdenství u bohatých lidí, v menší míře ale i technologický optimismus a fascinaci průmyslem.

Chudí lidé měli být zaopatřeni charitativní péčí a jejich děti v opatrovnách, zde následovaly *Květy* tradiční návrhy sociální péče, stejně jako se nelišily v důzrech na kategorii práce u lidových vrstev. Pokud „lenivce“ nepřivedlo k pracovitosti vzdělání či mírná domluva, měly se volit tvrdší metody, jež měly svůj původ v západních nekatolických zemích: v Anglii například vznikly v 16. století první donucovací pracovny. Protestantská etika pracovitosti nadchla i dopisovatele *Květů*:

„V káznici amsterodamské vykoukali vhodný prostředek, jak lenivce, jenž nižádným způsobem ku práci přivedení býti nemohou, k činnosti pohnati. Nachází se tam totiž uzamknutá sednice, studni podobná, do které ustavičně tolik vody teče, mnoholi příčinlivý člověk vyvažovati je s to. Sem zaveden bývá lenoch; kohoutek žlabu, po kterémž voda stýká, se vytáhne, a provinilec voliti musí buď smrt buď namáhání, maje před očima heslo: Pumpuj anebo zhyň; Láska k životu jest převelká i činí divy, a neslyšeno posud, aby zahálka nad láskou k životu byla zvítězila.“⁸

Intelektuálně nejzajímavějším z autorů, kteří si na stránkách *Květů* lámali hlavu s měnícím se světem a společností, byl student brněnského kněžského semináře (vysvěcen r. 1844) a národní buditel Karel Šmídek, později učitel na tamním gymnáziu. Jako jediný si uvědomoval složitou dialektiku modernizačního procesu. Již od svého prvního článku z roku 1837 se ptal, jak sladit všechny nepopíratelné výhody průmyslových pokroků se špatnými pracovními podmínkami v továrnách a manufakturách moravského Manchesteru.⁹

Své myšlenky o sociálních důsledcích průmyslové výroby, o velkých „převratech v celém pospolitém životě člověčenstva“ rozpracoval o dva roky později v krátké glose *Z deníku mého* z prosince 1839. V duchu české verze latinského slova *industria* jako něčeho, co je *pro mysl*,¹⁰ hovořil o průmyslu jako o „probuzení rozumu, probuzení inteligence, [...] všech společenských tříd mocně se dotýkající.“ Ve velké míře se zde již klonil k industriálnímu optimismu. Podle něj nyní i za toho „nejubožejšího člověka“ budou stroje vykonávat všechnu „materiální práci“, zatímco on se bude moci věnovat duchovní činnosti. Nepopíral, že mají díl pravdy ti, kteří poukazovali na to, že průmysl „ve svém lůně chová nemravnost a zkázu mnoha jednotlivců“. Důsledně ale varoval všechny kritiky moderních forem hospodářství, aby se již nostalgicky neohlíželi do minulosti, jelikož chápal dějinný proces jako neustálý pohyb vpřed, kterému nemá cenu stavět překážky, i když na své cestě pokroku zanechává oběti:

„Jen, prosím, neprotivujte se duchu času, tomu velkotočce, mohutné své vlny vždy dále se řinoucímu; vaše namáhání bude marné, neboť neodvratitelně postupuje čas, neohlížeje se na jednotlivce, jemu ani nerozuměvší.“¹¹

Představa ducha, který nezávisle na lidském jednání proudí dějinami a svou dialektickou silou stále tvoří kvalitativně vyšší syntézy lidské existence. Nabízí se myšlenka, že byl Šmídek obeznámen s Hegelovým myšlením. To podporuje i jeho text o výstavbě plánu rakouského státu vystavět železnici propojující Dolní Rakousy, Moravu, Čechy a Sasko z roku 1842.¹² Byť to Šmídek explicitně neřekl, měl na mysli Severní státní dráhu, první železniční společnost iniciovanou a vlastněnou rakouským státem. V textu dal

⁵ GROSS-HOFFINGER, Anton Johann. Oesterreich über Alles! Eine zeitgemäße Betrachtung bei Gelegenheit der feierlichen Krönung Sr. Majestät Kaiser Ferdinand des Ersten als König des lombardisch-venetianischen Königreichs. *Der Adler*, 1838, Nr. 179, 6. 9. Beilage zum Adler, s. 837–842, citát s. 840–841.

⁶ LOEWENSTEIN, Bedřich. *Víra v pokrok*. Praha 2009, s. 220.

⁷ „Pro nádhery jest tak mnoho bezženců, tolik žen nevěrných a těch 70 000 v Londýně a 50 000 nevěstek v Paříži a ještě jinde, ano skoro v každém městečku. Nádhery se i do vsí vedrala, a Nouzov s Chudobou má denně více slovorodných bratrů a sester.“ STAROČECH, Wojtěch. Jindy a nyní (Dokončení). *Květy*, 1839, č. 21, 23. 5., s. 161–163.

⁸ Denní kronika. *Květy*, 1839, č. 30, 25. 7., s. 240.

⁹ ŠMÍDEK, Karel. Z Moravy. 2. Průmysl. *Květy*, 1837, č. 45, 9. 11., s. 359–360.

¹⁰ K tomu obšírně PURŠ, Jaroslav. *Průmyslová revoluce. Vývoj pojmu a koncepce*. Praha 1973, s. 93–107.

¹¹ ŠMÍDEK, Karel. Čas a duch. *Květy*, 1939, č. 50, 12. 12., s. 399.

¹² ŠMÍDEK, Karel. Rakouské státní železná dráhy. *Květy*, 1842, č. 23, 23. 3., s. 91–92; č. 24, 27. 3., s. 94–95.

průchod svému industriálnímu nadšení a pokroky průmyslu již zde plně ztotožnil s pokroky lidského ducha. Oslavoval zde železnice, které přivedou bohatství i do zapadlých koutů monarchie, zlepši komunikaci vědců i podnikatelů, probudí doposud „spící“ složky společnosti k účasti na občanském životě a konečně budou mít i pozitivní důsledky pro další úspěchy českého národního hnutí.

Státní iniciativa v tomto podniku přivedla Šmídka ke kontemplaci o státu jako „nejvyšším výjevu ducha“, v kterém jsou patrné inspirace hegelianskou apoteózou pruského státu:

„Stát, tento nejvyšší výjev ducha, ano duch tento obecný sám, v státní moci soustředěný, uzavírá v silách svých prostředky k ukončení potřeb, i tělesných i duchovních, celého národu, a ujme nyní, že působení státu nepozůstává jedině v pouhém odstraňování všeho, co občanskému celku škodí a překáží, ale že jemu i přísluší vlévat životní šťávu ve všechny údy celého organismu. [...] Spojuje tedy všechny své díly, své údy, své síly v jeden celek, vše hledí v harmonický shod sloučiti, žádné přednosti neuznává, nehledí při pracích svých na počet ani na číslo“¹³

Stejně jako Hegel vyzdvihoval především vyrovnávající, „harmonizující“, úlohu státního těla, což mu pomohlo vyřešit rozpor modernity, kterému se věnoval od počátku své publicistické činnosti. Tím také Šmídek překročil myšlenkový horizont politické romantiky, jež spatřovala společenskou harmonii jako nenávratně zaniklou hodnotu starého věku, absolutistické státní teorie, kde byly patriarchální poměry zárukou blahobytu a jednoty společnosti, i dobových konceptů „hodného“ podnikatele, který se ale nestává „kapitalistou“, nýbrž po vzoru šlechtické patriarchální péče zůstává moudrým ochráncem svých zaměstnanců. Idea státu jako entity vyrovnávající zájmy jednotlivých složek společnosti se později stala základem pro myšlenku sociálního státu, jednoho z nejdůležitějších duchovních odkazů sociální teorie německého kulturního prostoru, ač jeho prvotní úlohou mělo být oslabení dělnického hnutí. U Šmídka bylo však toto zatím pouze abstraktní filozofii.

Šmídek byl ale výjimka ve své fascinaci rychlostí nového světa i schopností povýšit empirickou zkušenost na filozofii dějin, ve které se vytrácí lidský faktor. O hlubokém zapuštění romanticko-osvícenského diskurzu o „lidu“ v přemýšlení o moderních sociálních nerovnostech jinak svědčí i texty, které se objevily v předvečer revoluce, i když se v této době již ve veřejném prostoru monarchie objevovaly návrhy, které se více tázaly po podobě industriální společnosti. Limity sociální imaginace osvícenského populacionismu a romantické antiteze modernity s typickým obrazem šťastného harmonického venkova se projevily v tiscích schválených cenzurními úřady, tak i ve spisech o rakouských poměrech vyšších v zahraničí. Bylo by proto příliš schématické tvrdit, že to byly obrazy vyžadované rakouskou cenzurou.

Náhledy politické romantiky na průmyslovou velkovýrobu jsou rovněž poznamenány počátky publicistické činnosti Karla Havlíčka v letech 1846–1848. Havlíček si prá-

vem zaslouží být označován za zakladatele moderní české žurnalistiky. Avšak pokud jeho dílo nečteme pouze optikou politizace literární fáze českého národního hnutí, jak to bývá nejčastěji v historiografii zvykem, ale také jako jeden bod v diskurzivním prostoru o modernitě, který přijímá a modifikuje různé myšlenkové vlivy, může se nám blíže odhalit moderní liberální myšlení v éře, kdy se teprve formoval jeho narativní a pojmový rejstřík.

Srovnáme-li obsah českojazyčného – a ostatně i německojazyčného snad s výjimkou pražských *Ost und West* – tisku v Čechách před nástupem Havlíčka do vedení *Pražských novin* v roce 1846, bude dobře patrný jeho význam. Z úředních *Pražských novin*, které do jeho nástupu pouze přetiskovaly zprávy z oficiálního vídeňského tisku, udělal názorovou platformu českého národního hnutí s liberálním podtextem. V publicistické činnosti dokázal i přes nevelký rozhled v moderních západoevropských sociálních teoriích a proklamovaný antiintelektualismus (resp. odmítání těchto „nepraktických teorií“) jasně a koherentně artikulovat své teze, což v době předbřeznové v žádném případě nepatřilo k běžné výbavě účastníků literárního provozu v habsburské monarchii. Z čtenářů *Pražských novin* chtěl jako postjosefinský liberál vychovávat občanskou veřejnost, proto také kritizoval ideovou bídu českých časopisů, které přinášely svým čtenářům „pouhou jalovou zábavu“, zprávy o „herečkách a ohňostroji“. Takové noviny „mohou se posavad udržeti jenom v zemích méně osvícených, pohroužených ještě v starém, nepraktickém, dětinském stavu veřejného myšlení.“¹⁴

Zároveň si od počátku své novinářské činnosti uvědomoval moc jazyka a pojmů v symbolické komunikaci se svým čtenářstvem. Ještě před revolucí tak publikoval politické články, kde spolu s programem národního hnutí vyjasňoval i zásadní pojmy pro čtenářovu orientaci v rodícím se moderním veřejném prostoru. V článku *Slovan a Čech* předstírel austroslavistický koncept české politiky, v *Co je národ, kdo jsou Čeští a co chtějí* zdůrazňoval etnický a zavrhoval zemský koncept českého národa, v textu *Co jest obec* zase pracoval s teorií společenské smlouvy a vysvětloval svým čtenářům obsah základních pojmů jako politická strana, svoboda nebo demokracie. Zde již překračoval patriarchální horizont chápání politiky a společnosti jako pospolitosti založené na emocionální přichylnosti lidu k panovníkovi, svěmu „otci“, a začal hovořit po vzoru anglických utilitaristů o „užitečnosti“ a „duchu občanském“, které teprve z individuí vytvářejí společenský celek.

Starý osvícenský koncept „lidu“ diskutoval i ve svých známých názorech na vzdělávání, které bylo spolu s ideou pracovitosti asi nejdůležitějším duchovním odkazem atmosféry 60. až 80. let 18. století. Ve dvou decenních před vypuknutím revoluce idea vzdělávání ztrácela pro rakouské liberály sémantiku „zvelebování lidu“ a naopak stále více nabývala obsahu univerzální sociální emancipace.¹⁵ V článku o potřebnosti průmyslové školy Havlíček psal, že tyto instituce mají přispět k tomu, aby se vyrovnala „veliká mezera v důstojnosti, která až doposud mezi řemeslníkem, rolníkem z jedné, a tak zvaným studovaným člověkem z druhé strany

¹³ Tamtéž, s. 91.

¹⁴ HAVLÍČEK, Karel. O dopisech z venkova. *Pražské noviny*, 1846, č. 41, 24. 5., s. 173.

¹⁵ Srov. HÄUSLER. Wien 1979, s. 114.

panovala.¹⁶ Jinde kritizoval také rozšířený názor pocházející z doby počátků františkovského absolutismu, že příliš velké vzdělání je škodlivé, jelikož se pak lid stává neposlušným a nerespektuje společenskou hierarchii. Přesvědčení o důležitosti školního vzdělávání mělo za následek, že pokud se již věnoval v době předbřeznové sociálními otázkám, šlo nejčastěji o podfinancovaný stav školství a bídu učitelů. Avšak i v jeho publicistické činnosti se promítla starší myšlenka ve spojení pracovní etiky a školy („člověk nevzdělaný, čím lépe se mu vede, tím více zlenoší a zbujní)¹⁷ a v kritice přebujelého počtu „nepraktických“ gymnázií.

Předtím než se Havlíček přiklonil během revoluce definitivně k ekonomickému liberalismu, jak ukázala ve svých textech Ilona Bažantová,¹⁸ aniž však zhodnotila jeho rané názory, než se málem stal „českým Bastiátem“, jenž rovněž prosazoval politiku volného trhu pomocí ironického humoru, pojímal moderní formy výroby a směny v duchu politické romantiky jako cosi nekalého, falešného a nespolehlivého, jež pouze ožebračuje a zotročuje člověka živícího se poctivou prací. V pochvalné recenzi na spis Františka Augustina Braunera o poměrech českých rolníků (snad s jediným odmítnutím Braunerova malthusiánského návrhu na omezování sňatků vesnické chudiny, jež bylo v Havlíčkových očích neslučitelné s principem práva na volbu) například psal:

„Za našich časů upnuto jest téměř všechno snažení na průmysl, na peněžné obraty a spekulace, průmyslem, fabrikami, na bursách, v akciích bohatnou a chudnou lidé jako ve snu, sami nevěduce, jak a kterak. Zároveň také jsou všeliké nynější okolnosti světa tak zřízeny, že se jednotliví boháčové vždy více a nesmírně obohacují, a většina při tom více chudne; veliké hromady pohlcující malé okolo sebe zvětšují se, a malé zásobky mizí; ačkoli se se všech stran ozývají křiky o svobodu atd., přece samostatných, neodvislých lidí ubývá den ode dne, a počet služebníků malých i velkých množí se vždy více. [...] Tito menší hospodářové [„selský stav, měšťané a jiní majitelé menších usedlostí“] jsou nejméně odvislí od kokokoliv kromě počasí a Božského požehnání, a vidíme v nich nejjistější obranu proti všem zhoubným následkům peněžných a průmyslových spekulací, a proti nepřirozenému, všeobecnosti škodnému sestředění (koncentraci) sil a monopolům. Fabrikace, spekulace agiotage jsou draci, kteří konečně sami sebe pohltili musí. Příroda sama, tato nejmocnější, stojí v tomto boji na straně rolníků; neboť výrobky průmyslu nejsou tak nutně a nevyhnutelně potřebné každému, jako pokrm každodenní, a kdo má v rukou spížírny, ten nejjistěji vládne světem.“¹⁹

Havlíček zde nekritizoval pouze industriální optimismus, ale i moderní odcizené a nepřírozené formy akumulace bo-

hatství, jež staví mezi jednotlivými společenskými vrstvami (resp. národa) nové hradby, jejichž zbourání bude daleko sofistikovanějším úkolem než definitivní dobytí pustnoucí tvrze feudálních privilegií. Diskutovala se zde tak daleko širší problematika: rané projevy kapitalistického systému.

Redaktor *Pražských novin* byl ale přece již v této době významným členem Jednoty pro povzbuzení průmyslu v Čechách a propagátorem průmyslové školy. Jak je možné, že čteme tyto řádky? Předně je důležité říci, že Havlíček v této době chápal na rozdíl od raných politických romantiků moderní velkovýrobu jako výsledek nezvratného procesu, jehož negace by již nepřinesla nic dobrého, avšak nekritické průmyslové pokrokářství nebyla podle něj správná cesta. Pokud hovořil kladně o průmyslu, tak pouze ve smyslu zlepšování technologických znalostí a nástrojů rolnictva a malovýrobců, v žádném případě se nejednalo o pozitivní fascinaci geometrickou racionalitou a rychlostí tovární výroby. Tak bychom měli chápat (alespoň zpočátku) i jeho důrazy na industriální školství.

To má širší souvislosti. Havlíčkova snaha o empowerment anonymních složek českého národa sledovala strukturu tradiční společnosti. Lidem, „jádem národa“ myslel stejně jako většina českých národních agitátorů rolnictvo a řemeslnictvo, nikoliv v této době ještě národně zcela indiferentní novou třídu průmyslové společnosti pracující v továrnách a manufakturách,²⁰ což významně ovlivnilo i jeho pozdější pozorování sociálních bojů v revoluční bouři.

Havlíčkova počáteční ostražitost k průmyslu tak souvisí i s destruktivními vlivy kapitalistické ekonomiky na sociální skladbu tradiční společnosti, jež byla v jeho pojetí zásadní pro úspěch českého hnutí. Další možnou odpovědí na položenou otázku je rovněž tehdejší struktura českého kapitálu založená na drobných podnicích a jeho menší průbojnost před německou konkurencí.²¹ To však nic nemění na tom, že problematiku sociálních dopadů moderních ekonomických forem nechápal pouze v hranicích českého národa, ale jako univerzální otázku moderního věku:

„Zapomínati však nesmíme, že jsou průmysl a fabriky k dobrému stavu země sice nevyhnutelné, avšak bohatství a jiné výhody z nich vyplývající vždy jen na čas a nejisté jsou. Dnes počne nějaká nová fabrikace, výdělek z ní je ohromný; zejtra však již jiné sousední země také ji zavedou, a je po všem. Jediné hospodářství je věc solidní, vždy trvající, bezpečná. [...] Síla země založena na rolnictví vždy spočívá pevněji než na fabrikách, skrze které se, když neslušně rozmnoženy budou, jenom velký počet nastávajících žebráků v zemi zahnízdí. Kromě toho zapomenouti nesmíme, že se skrze hojné fabriky také nemravnost a luxus uvádí, proto že se při zvětšeném počtu fabrikátů také všemožně odbyt vy-

¹⁶ HAVLÍČEK, Karel. Potřebnost průmyslové školy české. *Pražské noviny*, 1846, č. 1, 1. 1., s. 1–2; č. 2, 4. 1., s. 5–6. Citováno dle TOBOLKA, Zdeněk V. (ed.). *Karla Havlíčka Borovského politické spisy. Díl I.*, Praha 1900, s. 8.

¹⁷ HAVLÍČEK, Karel. Něco pro učitele a o učitelích. *Pražské noviny*, 1846, č. 9–12. Citováno dle TOBOLKA, Praha 1900, díl I., s. 17–18.

¹⁸ BAŽANTOVÁ, Ilona. Ekonomické názory Karla Havlíčka Borovského. In *Karel Havlíček Borovský: liberální politik a ekonom*. Sborník textů, Centrum pro ekonomiku a politiku č. 14/2002, s. 33–52; TÁŽ. Neznámá tvář Karla Havlíčka Borovského. In LIŠKA, Václav a kol. *Ekonomická tvář národního obrození*. Praha 2005, s. 19–30.

¹⁹ HAVLÍČEK, Karel. Spis Dra. Braunera o našich selských záležitostech. *Pražské noviny*, 1847, č. 6–16, 21. 1. – 25. 2. Citováno dle TOBOLKA, Praha 1900, díl I., s. 157–175, citát s. 158–159.

²⁰ Srov. například studii K. Novotného o národně a ideologicky „ještě neuvědomělých“ českých dělnících před polovinou devatenáctého století: NOVOTNÝ, Karel. O národním vědomí českého dělnictva ve 40. letech 19. století. In *K národnostní problematice českých zemí v 19. a 20. století*. Studia historica 16. AUC 1977, Philosophica et Historica 1, s. 7–21.

²¹ Srov. PURŠ, Jaroslav. *Průmyslová revoluce. Vývoj pojmu a koncepce*. Praha 1973, s. 447–450.

hledávatí tudy lid buď láci buď jinak k nepotřebnému vydání zaváděti musí.“²²

Nejenže nové formy výroby mohou způsobovat vážné sociální problémy, ba navíc rozmnožují v zemi nemravný mamon. Zde psal Havlíček již zcela v tradicích politické romantiky. Podobně mohly mít podle Havlíčka negativní vliv na sociální afektivitu celých národů. Příkladem může být jeho smělý článek o Danielu O'Conelovi, hlavní tváři hnutí irských katolíků, kde na příkladu anglo-irského konfliktu vyzdvihoval (není třeba zdůrazňovat proč) statečnost malých národů v boji proti jejich mocným utlačovatelům. Zde hodnotil rozdíl mezi oběma národy následovně: „Irčan jest udatný, dobrosrdečný, veselý, hostinný, milovník starých otcovských obyčejů avšak i lehkomyšlný a vůbec více poctivého ducha, kdežto Angličan chladně počítá a dobře hospodaří.“²³

Tím už jsme se dostali k výraznému toposu moderního evropského myšlení, pojetí průmyslu jako neviditelného, ale o to nebezpečnějšího otrokáře moderního věku podřizující vše krásné a opravdové chladné racionalitě. Je možné s jistotou říci, že představa starého sociálního řádu s metaforikou bezpečného venkovského prostoru a *klidné a poctivé* zemědělské práce byla určitým kolektivním vědomím, které bylo ve 40. letech ještě nezávislé na rodících se politických ideologiích. Havlíček nebyl jediným politicky progresivním autorem obezřetným k „fabrikačnímu duchu“ moderního věku. Jiným příkladem může být spis mladého apelačního rady Karla Beidta *Geldangelegenheiten Oesterreichs*, který vyšel roku 1847 v Lipsku. Beidt se v oblasti politické správy projevoval jako pokrokář. Například systém zemských sněmů považoval již za nereformovatelné residuum minulosti. Byl ale ostrým kritikem smithovského hospodářského systému a industrializace, které obviňoval ze zapříčinění sociálních neduhů. Stejně jako Havlíček „konfrontoval zdravý svět vesnice s necitelností moderního města“²⁴ a kritizoval nemravnou akumulaci bohatství plynoucí z továren v rukou několika málo podnikatelů. Beidtova doporučení spočívala na znovuvybudování cechovní reglementace hospodářského života jako jediného prostředku proti neduhům moderní společnosti, kombinovaného s malthusiánskými návrhy na omezování sňatků a dětí nemajetných vrstev.

Dělnická otázka: Hledání jazyka a vyjednávání moderního diskurzu o industriální společnosti

Psaní o masové chudobě zaznamenalo během deseti let od poloviny třicátých let 19. století důležitý vývoj. Zatímco dříve se hlavní pozornost věnovala zbídačování bližší nespecifikovaného „lidu“, nejpozději od počátku 40. let se diskuze o osudech neprivilegovaných vrstev v éře pokroku stále více centrovala na urbánní dělnictvo. Nejdříve si pozorovatelé v Rakousku všimli, že tu rapidně přibývá počtu lidí, kteří žijí a pracují mimo tradiční sociální struktury. Krátce před revolucí se ale stala tzv. dělnická otázka jedním z hlavních témat veřejného prostoru a to především proto, že se dělnictvo chovalo podle sociálního kódu, jaký dosud nebyl znám a jenž vzbuzoval obavy na vídeňském dvoře i u liberálů kri-

tizujících absolutistický režim. Z cenzurních důvodů nebylo možno ve veřejném prostoru (až na výjimky) příliš debatovat o poměrech rakouského dělnictva, proto je možné nejdříve sledovat vývoj diskurzů o dělnictvu na zprávách o Anglii a Francii.

V rámci psaní o dělnictvu bylo využíváno mnoho figur, které však byly rámovány dvěma krajními póly: na jedné straně dělník jako nejviditelnější oběť (či otrok, hélót) nerovnoměrného rozložení plodů hospodářského růstu, jako personifikace nespravedlností (často pouze prezentovaného jako „falešného, liberálního, západního“) pokroku, a na druhé straně nemorální proletář podléhající nízkým pudům a ohrožující majetek, slušný život a sociální řád. Napětí mezi těmito dvěma pojetími dělníka bylo naprosto krucifální pro hledání nového sociálního jazyka a konceptu moderní společnosti.

Při pokusech o popis existence industriálního dělnictva se projevovala obecná tendence sociálního myšlení německého kulturního prostoru. Zde se, nejdříve značně rozostřeně, začala objevovat nová všezahrnující kategorie popisu reality: společnost, potažmo společenské procesy a společenské vztahy, což bylo doprovázeno také vydělováním – nutno podotknout, že v rakouském prostředí velmi pozvolně – sociálních věd ze systému státoprávních nauk. Raný sociologický slovník v publicistice přebíral svůj pojmový rejstřík od přírodních věd, jelikož jejich důraz na materiální, mechanistický základ přírodních zákonů a vztahů, které zde definitivně zvítězily v 18. století, byl inspirací pro snahy o popsání sociálních interakcí; pro společnost se tak často užívala metaforika lidského těla (*Staatskörper*) či organismu.²⁵ V tomto rámci byl proletariát nahlížen jako jeho nemocná část, „infekce“, která má být „vyléčena“, popřípadě odstraněna chirurgickým řezem. Hledání „léku“ či „balzámu na utišení bolestí“ se mělo stát nejdůležitějším úkolem věku. V úvahách o pauperizaci pracujících i pozdějších diskuzích o sociální otázce toto bylo všudypřítomné minimálně do konce revoluce.

Pojetí proletariátu jako „nebezpečné třídy“ a strach z ohrožení státu i společenského řádu, které by nastalo po „nakažení“ dělnictva radikálními proudy politického myšlení, nutil účastníky publicistického vyjednávání moderní společnosti, aby o to usilovněji přemýšleli o jejím vhodném uspořádání. Od počátku 40. let a více pak od poloviny čtyřicátých let se tak začaly v rakouské publicistice objevovat pohledy na moderní proletariát, které překračovaly romantické negace socioekonomické změny, jelikož se při pokrocích průmyslu ukazovala jejich krátkozrakost i praktická neuplatnitelnost. Důvody proletarizace pracujících začaly být také hledány jinde než ve sféře pracovní etiky dělníků či vypjatého individualismu u *Geldaristokratie*. To nakonec vyvrcholilo v obrácení kauzality mezi morálkou a chudobou: objevila se teze, že proletář není chudý či neporusuje zákon proto, že je od své přirozenosti nemorální a líný, nýbrž že jeho špatná morálka, nepořádnost a „špína, ve které se spolu válí“, mají strukturální příčiny, které je nutno pochopit. Na začátku tohoto obrátu stál strach, že se z chudých dělníků stane reálná politická síla.

²² Citát HAVLÍČEK, Karel. Domácí záležitosti. *Pražské noviny*, 1848, č. 6, 18. 1., s. 21. Citováno dle TOBOLKA. Praha 1900, díl I., s. 250–251.

²³ HAVLÍČEK, Karel. Daniel O'Conell. *Pražské noviny*, 1847, č. 44–48. Citováno dle TOBOLKA. Praha 1900, díl I., s. 194–215, citát s. 197.

²⁴ Viz HÄUSLER. Wien 1979, s. 114–118.

²⁵ STANSLOWSKI, Volker. Bürgerliche Gesellschaft als Organismus. Zum Verhältnis von Staats- und Naturwissenschaften in der „Politischen Romantik“. In

Jako nejzásadnější prostor, kde se nejprve začala pro-
sazovat tato změna paradigmatu, se ukazuje sféra práce.
Dělník měl být chudý z důvodů lenosti, podléhání pudům
(především sexuálním) a alkoholu, které ho od práce odda-
lovaly, na druhé straně se ale také na příkladu plošné existen-
tenční nejistoty a bídy pracujících mimo tradiční ekonomiku
začala snad úplně poprvé v evropských dějinách objevovat
sociologizující otázka po důvodech nezaměstnanosti.

I když až do konce revoluce byl v rakouském (českoja-
zyčném i německojazyčném) tisku stále zásadní motiv vý-
chovy k pracovitosti, práce se zároveň pomalu vymaňovala
z hranic osvětské výchovy lidu a stávala se analytickou
kategorií sociálního života. Tento proces zprvu začal kriti-
kou charity jako podpory žebračství a lenosti, postupně se ale
stále více obracela pozornost na ubývání pracovních míst pro
praceschopné a „práce se neštítící“: vedle problému nízké
pracovní morálky nevzdělaného – a proto nepracovitého –
dělníka se tak objevila strukturální problematika nezaměst-
nanosti vzniklé vlivem rozpadu patriarchální ochrany práce
a její mechanizace. Jinými slovy řečeno, někteří pozorova-
telé sociálního života začali říkat, že člověk může pracovat
stále více a tvrději a přesto se jeho situace může zhoršovat.

Názory na dělnickou otázku nebo širěji pojatou sociální
otázku ovlivňovaly i různé zahraniční vlivy. S výjimkou ně-
kolika jedinců, kteří se rozhodli k cestě do zahraničí a zís-
kali výhodu osobní zkušenosti, připadala v úvahu především
četba zahraniční literatury. Které publikace považovali čeští
intelektuálové z okruhu Karla Havlíčka za podstatné, může-
me vyčíst z dopisu Viléma Gablera Havlíčkovi:

„Stran tvého redaktorství bych ti předně radil, abys byl
ve všem, co budeš psát docela bezstranný a to asi půl leta,
potom můžeš začít. Nevím, máš-li dobrou *Anficht* o všem, co
se děje v Europe nebo ne, vím ale, že bys ji měl mít. Rottekův
Staatslexikon si kup a to nejnovější vydání; dozvíš se z něho
mnoho potřebného pro tvůj nový stav. Konverfatzs bych ti
radil Pierer's *Univerfalexikon*, máš tam ještě můj Brockhau-
sův a s těma dvěma vystačíš. Augsburské všeobecné noviny
čti a potom můžeš-li ho dostat *le Journal de Franfort*.“²⁶

Prozkoumejme alespoň jeden z nich, snad vůbec nejvý-
znamnější publikaci předbreznového liberalismu v celém ně-
meckém kulturním prostoru: *Staats-Lexikon oder Encyklo-
pädie der Staatswissenschaften*, jenž vycházel v 15 svazcích
pod redakcí Carla von Rottecka a Carla Welckera mezi léty
1834 až 1843. *Staatslexikon* byl „vznáním víry umírněného
liberalismu“ a stal se „učebnicí opozice“, která hledala po-
litický jazyk v boji proti absolutismu v německých státech
i habsburské monarchii.²⁷

Jako nejlepším státním principem, který má zaručit
společnosti „vnitřní mír“ a ukončení vleklých zápasů mezi
„trůnem a republikou“ či „útliskem a převratem“, se *Staatsle-
xikonu* jevila konstituční monarchie. Obhajování principů
tohoto státoprávního zřízení mělo být rovněž „prvním hlav-
ním účelem“ celého *Staatslexikonu*. Konstituční monarchie,
toto „nejkrásnější a nejméně nebezpečné uskutečnění ideálu
právního státu“, měla být kompromisem mezi dvěma ex-
trémy: na jedné straně absolutismem či „sultanismem“ a na
druhé straně „ultraliberalismem, revolucí a republikou“.²⁸
Princip zlaté střední cesty mezi stranou „reakce“ a „destruk-
ce“ je také politická figura, se kterou později po celé období
revoluce až do úmoru stále pracoval Karel Havlíček. Není
pochyb o tom, že to musel nejprve vyčíst ve *Staatslexikonu*.

Žádný ze svazků *Staatslexikonu* neměl v přístupu k so-
ciálním otázkám moderního věku základ v nekritickém eko-
nomickém liberalismu. Spíše se jednalo o hledání nástrojů
k zachování osvětského konceptu „zdravé společnosti“,
ve které by sociální problémy nenarušovaly poklidný průběh
politického (nerevolučního) pokroku. Liberalismus tohoto
politického slovníku neměl koherentní sociální nauku, za-
znávaly zde však různé návrhy, z nichž některé měly původ
v osvětském populacionismu a některé překračovaly svou
radikalitou hranice sociálního liberalismu. Tento chaos myš-
lenek má ale svou vnitřní dynamiku.

Rotteck v hesle o chudinské péči rozdělil chudé do dvou
skupin: ti, kteří nepředstavují veřejné nebezpečí, a ti, kte-
ří jsou následkem svého zhoršujícího se hmotného stavu
schopni vyvolat i revoluci. Do první skupiny zahrnul na-
příklad sirotky, lidi s postizením či vdovy. Podpora těchto
lidí podle Rottecka „není žádné právo chudých, nýbrž pouhá
humanitární povinnost nechudých (*Nichtarmen*).“²⁹ Jiné to
mělo být však u nuzáků, kteří ohrožují bezpečnost a „právo
svobodného vlastnění majetku a podnikání“. Rotteck sem za-
hrnoval pracující v oborech podléhajících již kapitalistickým
principům poptávky a nabídky: „sprosté dělníky, námezdní
pracovníky a pracovnice, fabriční dělníky, řemeslnické tova-
ryše a služebnictvo obou pohlaví.“ Navrhoval pro ně pomoc
na úrovni kontrolované svépomoci ve spořitelnách, trvalou
péči obcí, popřípadě státu, ovšem bez bližší specifikace.

Strach předbreznové generace z „nastávající války movi-
tých proti nemajetným“ vyhrotil Rotteck v hesle *Eigenthum*,
kde navrhoval, že by bylo potřeba se zamyslet nad stano-
vením maximální výše majetku, kterou bude vlastnit jeden
člověk či jedna rodina, jelikož „odporná finanční aristokracie
tvoří stále více závislých lidí na své egoistické svěvolí“.³⁰
Avšak „přirozenou“ majetkovou nerovnost chápal v liberál-
ním smyslu jako nezbytnou součást civilizace, což zdůraz-
ňoval i jinde: „Opakujeme: princip rovnosti je uspokojený

BRINKMANN, Richard (hrsg.). *Romantik in Deutschland*. Ein interdisziplinäres Symposium. Sonderband der Deutschen Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte. Stuttgart 1978, s. 90–101.

²⁶ Dopis Viléma Gablera K. H. z 27. 11. 1845.

²⁷ HUBER, Gerhard. *Autonomie und Freiheit. Eine Untersuchung zur Bedingungsstruktur individueller und kollektiver Freiräume im frühen südwestdeutschen Liberalismus anhand des Staatslexikons von Rotteck und Welcker*. Dissertation, Salzburg 1993, s. 16.

²⁸ ROTTECK, Carl von. Vorwort. In ROTTECK, Carl von – WELCKER, Carl (hrsg.). *Staats-Lexikon oder Encyklopädie der Staatswissenschaften in Verbindung mit vielen der angesehensten Publicisten Deutschlands*. Band I., Altona 1834, s. XXI–XXIV.

²⁹ ROTTECK, Carl von. Armenwesen, Armenpolizei, Armenanstalten, Armenversorgung, Armentaxen, Armencolonien, Armenhäuser, Almosen, Bettel. In ROTTECK – WELCKER. Band II., Altona 1835, s. 10.

³⁰ ROTTECK, Carl von, *Eigenthum*. In ROTTECK – WELCKER. Band IV., Altona 1837.

³¹ ROTTECK, Carl von. Gleichheit; Gleichheit der Rechte und Gleichheit der Güter; Gleichheit vor dem Gesetze und vor dem Richter; Freiheit und Gleichheit; natürliche, bürgerliche und politische Gleichheit. In ROTTECK – WELCKER. Band VII., Altona 1839, s. 73.

³² [ROTTECK]. Abgeordnete. In ROTTECK – WELCKER. Band I., Altona 1834, s. 106.

tehdy, ale také pouze tehdy, když nepanují žádné právní nerovnosti.³³ V mnoha heslech byla patrná nechuť k tomu, aby se chudoba stala předmětem politického boje, což motivovalo i myslitele v habsburské monarchii k promýšlení organizace sociálního života. Znamenalo to ale také, že se chudý či konkrétně dělník, v názoru *Staatslexikonu* nesměl stát politikem? Odpověď na otázku je složitější, než pouhé „nesměl“ s vysvětlením tkvícím v omezenosti raného liberalismu, i když tomu mnohé napovídá: v hesle *Abgeordnete* se – podobně jako v rakouské revoluci 1848 – aktivní volební právo omezovalo majetkovým cenzem. Vrstvám námezdních dělníků, lidem ve služebném postavení (*Dienstleute*) a všem, „jimž majetek nestačí k samostatnému živobytí“ mělo být v ideální konstituční monarchii zakázáno volit.³² Heslo *Bürger* bylo z velké části věnováno distinkci – v češtině vyřešené dvěma různými slovy – mezi výrazy občan a měšťan, které autor uzavřel důrazem na občanskou sémantiku pojmu: status „Bürger“ se měl přiznat i rolnickému stavu.³³ O dělnictvu ale nebyla vůbec řeč. Havlíček nebyl tak jediný liberál, který podporoval politické probuzení rolnictva.

Diskurz o dělnictvu jako politickém subjektu se však posunul v rámci psaní o chartistickém hnutí v Anglii:

„Zdálo se, že spolky dělníků ve Velké Británii buď ihned úplně zmizí, nebo budou následovat pouze ekonomické účely, avšak právě v posledních dvou letech nabraly rozhodující politický vývoj!“³⁴

Hlavní zásada chartistického programu nespočívala v odstranění strojů či minimální mzdě, ale ve všeobecném a rovném hlasovacím právu pro muže. Odklon od důrazů na majetkové nerovnosti a adopce liberálního jazyka v chartistické fázi anglického dělnického hnutí, v britské historiografii již dlouho popisovaný fenomén,³⁵ byl důvodem, proč autor uznal legitimitu jeho veřejné činnosti. Raný liberalismus *Staatslexikonu* již necharakterizoval modernitu přichylností k „nízkým materiálním zájmům“, jak to činila politická romantika, nerad ale viděl tříštění sil na materiálních sporech. Proto zde autor vítal, že se agitace britského dělnictva přesunula z materiálních zájmů na univerzální politické ideje. Problém, který viděla progresivnější část raných liberálů u dělnické politiky, tak nespočíval v politizaci „lůzy“, i když estetický moment politiky hrál v liberalismu vždy důležitou roli, nýbrž v tom, že při svých výstupech chrání pouze své zájmy a nikoliv (liberální) všeobecnost, kterou chápali jako univerzální a nadtřídní vrchol politického myšlení, jež jako jediná byla s to ukončit všechen konfliktní potenciál uvnitř společnosti.

Druhou možností zprostředkování západních myšlenek byly cesty do zahraničí. Z Havlíčkova okruhu stojí za bližší pozornost cesta již zmiňovaného Viléma Gablera do Paříže v roce 1846. Vilém Gabler se prezentoval jako přesvědčený liberál již koncem roku 1844. Ve své tehdejší komunikaci

s Havlíčkem přejímá jazyk západních politiků a píše o lidu jako o trpící mase či o bratřech nemajících práva, jeho uvažování se pohybuje na úrovni politických práv, na ose sporu mezi absolutismem a liberalismem. Pod trpící masou se skrývá národ, reprezentovaný především měšťanstvem, rolnictvem a řemeslnictvem a vedený intelektuály, mezi které se autor počítá.

S touto představou společnosti a nadto vybaven znalostmi klasické francouzské kultury načerpanými v Rohanské knihovně odjížděl Vilém Gabler do Paříže. Jeho úkolem bylo nejen navázat kontakty s polskou emigrací a francouzskými politiky, ale také prostřednictvím článků redakčně upravených Havlíčkem obohatit českou společnost o impulzy z kulturně a politicky vyspělejšího prostředí. Tento plán se ale brzy zkomplikoval. Paříž, do té doby považovaná za centrum pokroku a vysoké kultury, je v jeho člancích pro *Květy* záhy líčena jako město procházející všestranným úpadkem zahrnujícím jak sféru kulturní tak politickou, prostor veřejný ale i soukromý.

Co způsobilo tak silně negativní reakci? Stéphane Reznikow se domnívá, že na vině byla „mentalita provinčního maloměšťáka“ Gablera šokovaného rozvolněností mravů pařížského obyvatelstva.³⁶ Pro naše tázání je důležité, že tento šok měl nemalý vliv na Gablerovo přemýšlení o modernitě. Technologický pokrok nijak nerozporoval, jen v náznacích se projevoval jistý romantizující pohled na čistou, činností člověka dosud nezasaženou krajinu. Mluvil-li o pokroku v kontextu kulturního, společenského a politického života, rozlišoval mezi pokrokem opravdovým a falešným. Falešný pokrok spojil Gabler s Paříží.

Za hlavní příčinu krize francouzské společnosti považoval předrevoluční morální úpadek, ze kterého vinil nejvyšší společenské vrstvy, které by měly jít v souladu s osvícenským ideálem svému národu příkladem. Hledání příčin krize v moralitě vedlo podobně jako již mnohokrát jinde ke spojování industriální bídy s otázkou mravní. Největší morální zkázu nalézal Gabler u nejhudších vrstev obyvatelstva, mimo jiné u lidí z předměstí. Zároveň si uvědomoval, že řada z nich se do materiálně nuzných poměrů již narodila a nenese vinu na svém postavení. Svůj díl odpovědnosti na přetrvávání chudoby nesly v jeho očích i staré elity, které se zpronevěřily staletým zásadám patriarchálního vztahu mezi poddaným a pánem, a elity nové, které se vyznačují sobectvím a individualismem.

Jak jsme uvedli výše, jedním z Gablerových úkolů bylo navázat kontakty s francouzským politickým prostředím. Měl proto jako jeden z mála před rokem 1848 příležitost zprostředkovat českému čtenáři myšlenky francouzských politiků včetně socialistů, a to na základě osobní zkušenosti. Bohužel rozjitřenou debatu francouzských politiků a střetávání různých názorových proudů snažících se najít moderní regulativy k řešení problému průmyslové chudoby chápal jako záměrnou opozici, jejímž cílem je především upozornit na sebe sama a vybojovat pro sebe nějaký úřad.³⁷

³³ MITTERMAIER, [Carl Josef Anton]. Bürger. In ROTTECK – WELCKER. Band III., Altona 1836, s. 147.

³⁴ S. [Friedrich Wilhelm Schulz?]. Ideen, politische, und Ideologie; ideelle und materielle Interessen. In ROTTECK – WELCKER. Band VIII., Altona 1839, s. 294.

³⁵ Srov. kapitoly věnující se chartismu v knize STEDMAN JONES, Gareth. Languages of Class. Studies. In *English Working Class History 1832–1982*. Cambridge 1983.

³⁶ REZNIKOW, Stéphane. *Frankofilství a česká identita*. Praha 2008, s. 51.

³⁷ GABLER, Wilém. Z Paříže domů. *Česká Wčela*, 1846, č. 68, 25. 8., s. 271–272; 70, 1. 9., s. 279–280; 75, 18. 9., s. 299–300.

³⁸ Tamtéž.

Pro Gablera, který vycházel ze situace českého národního hnutí, představovala důležitou hodnotu stejně jako pro Havlíčka svornost a jednota. Jeho kritika tříštění sil směřovala primárně proti progresivní levicové opozici, která se – namísto prosazování univerzální liberální demokracie – zaměřovala na zájmy dělníků, které tím navíc politizovala. S myšlenkami socialistů mohl být Gabler již dobře obeznámen, jak svědčí jejich spisky dodnes dochované v jeho osobní knihovně a datované do roku 1846. Mezi nimi se nachází například dílo komunisty Éthienna Cabeta *Révolution de 1830 et situation présente* vyšlé roku 1833. U Cabeta mu snad mohlo konvenovat jeho tíhnutí k náboženství, ale dá se předpokládat spíše negativní stanovisko k jeho myšlenkám. V roce 1846 si Gabler mohl do sbírky přidat spis *L'Organisation du travail et l'association* od Math. Briancourta, jednoho z příznivců systému Charlese Fouriera. Pozornost si zaslouží i autor jménem Timon, za kterým se skrývá Mathieu-Dairnvaell Georges-Marie. Gabler si od něj pořídil dvě dílka. Mathieu-Dairnvaell Georges-Marie se proslavil především svými útoky na pařížského Rothschilda a není náhodou, že právě odkazem na Rothschilda otevírá Gabler v článku „Z Paříže domů“ svůj exkurz do světa utopických socialistů:

„Já nikterak nenáležím mezi ctitele pana Rothschilda; oni ale se zlobí, že pan baron je bohatší, nežli jsou oni sami, chtěli by, aby se s nimi o své peníze rozdělil. Tu se jeden dělá communistou a vypočítává si, co by naň přišlo, kdyby se s Rothschildem rozdělil; jiný zase socialistou, nežádá Rothschildovy peníze zrovna pro sebe, žádá je pro obecnost, myslí si však: Jen kdybych je vyvábil z Rothschildových truhel, o ostatek bych se postaral; třetí vystoupí jakožto učedník velikého mistra (Fouriera), žádá také Rothschildovy peníze ne pro sebe ani pro obecnost, chtěl by na ně vystavět Phalansterium.“³⁸

Liberál Gabler chápal majetkové rozdíly jako přirozené, vlastnické právo jako nezpochybnitelné a jakákoli kritika materiálních nerovností mu konotovala předstupu krádeže. Rozdíl mezi komunisty a socialisty jako většina autorů takřka nečinil, oba směry měly sledovat stejné sobecké cíle, pouze socialisté se zařadili „obecností“. Gabler předpokládal jistou znalost pojmů socialismus a komunismus mezi čtenáři *Květu*, neboť se těmito směry dále nezabývá a daleko více prostoru věnuje učení Charlese Fouriera. Fourierismus představoval jako jistou francouzskou politickou raritu, přičemž nemůžeme říci, že by jeho postoj k fourieristům byl vyloženě negativní. Jisté sympatie si u Gablera získali svojí tolerancí k vládě i svými myšlenkami. Souhlasil s názorem, že nejvyšší účel člověka je mravnost, ale rozchází se v názoru jakým způsobem mravnost zvyšovat. Dle Fouriera je potřeba začít s opravou zespodu, tedy od nejnižší možné organizační složky společnosti. Velmi podrobně seznamuje Gabler čtenáře s falanstéry, přičemž neopominul zdůraznit, že fourieristé nejsou komunisté a nehodlají rušit majetkové rozdíly. Chudí mají být podporováni, ale nemají mít vše zadarmo, aby nemohli zahálet. Práce zde byla opět pre-

zentována jako záruka mravního charakteru. Právě fakt, že fourieristé neútočili na vlastnické právo a nehodlali odstranit majetkové rozdíly, umožňoval Gablerovi je prezentovat nikoli jako hrozbu, ale spíše jako zajímavost či doklad bizarních myšlenek francouzských intelektuálů, jejichž největší chybou bylo, že místo společné práce na postupném pokroku společnosti ji chtějí naráz přestavět.

Gabler byl znechucen francouzskou politikou jako celkem. Snad jediným politikem, kterého pozitivně hodnotil, je Alphonse Lamartine. V něm viděl přežívající křesťanskou morálku „starého řádu“ obohacenou přijetím liberálních politických názorů a zbařenou aristokratických předsudků. Lamartinovým lékem na krizi francouzské společnosti zahrnující i chudobu byla náprava morální. Oproti fourieristům však prosazoval Gablerovi daleko bližší nápravu „shora“ pomocí vzdělání a všeobecné osvěty vedoucí k rozšíření pravé svobody.

Gablerova návštěva Paříže umožnila Havlíčkovu okruhu i českým čtenářům bližší seznámení s francouzským společenským i politickým životem. Jako skutečného reprezentanta francouzského národa představil Lamartina, jehož názory nejvíce korespondovaly s jeho vlastními. V jeho politickém programu našel oporu pro své přesvědčení, že staré hodnoty je nutné zachovat či znovu rozšířit pomocí osvěty napříč společností a v důsledku tak vytvořit pracovitě dělníky a podnikatele, který s láskou pečuje o své zaměstnance. Gabler byl stoupenec umírněného liberalismu, pro který byla charakteristická obezřetnost k materialistickému základu analýzy socioekonomických procesů.

Sociálně politická imaginace revoluční publicistiky

V habsburské monarchii byla na nátlak vídeňské ulice zrušena dne 15. 3. 1848 předběžná cenzura a tento stav trval až do 13. 3. 1849.³⁹ To fakticky znamenalo, že se konečně otevřel prostor pro veřejné pokládání otázek po příčinách dělnické bídy v Rakousku i obtížné hledání odpovědí na ně. Diskuze o sociální otázce ale nebyla v revoluci ovlivněna pouze zrušením cenzury: ještě jako důležitější se jeví imaginativní vliv revoluce na promýšlení politického, hospodářského a sociálního uspořádání státu a společnosti a s tím spojenou krystalizaci politických proudů a diskurzů o modernitě, jež se formovaly již od doby předběžnové.

Revoluce ale nejsou tvořeny pouze texty, nýbrž především jejich aktéry. Během revoluce se do veřejných záležitostí zapojily rovněž složky obyvatelstva, jimž měla být politika původně uzavřena. V roce 1848 vstoupili do veřejné politiky rolníci jako sebevědomý a oslavovaný společenský stav. Rovněž dělnictvo se pokoušelo udělat první opatrné kroky ve veřejném prostoru, jež měly smýt představy o jejich politice založené pouze na ničení strojů, protižidovských pogromech či „nízkých“ materiálních zájmech. Muselo se proto učit pracovat rovněž diskurzivně, což nás přivádí z ulice opět zpátky k problematice textu.

Nadšení z pádu absolutismu a příslibu ústavy zavládlo po vypjatých třech dnech ve Vídni a relativním klidu v Praze

³⁹ Více viz POKORNÁ, Magdaléna. Část třetí: V zájmu svobody a řádu. Literární cenzura v revoluci a neoabsolutismu 1848–1863. In WÖGERBAUER, Michael a kol. Praha 2015, s. 358–367.

⁴⁰ Organisation der Arbeit. *Wiener Zeitschrift für Kunst Literatur, Theater und Mode*, 1848, No. 63, 28. 3., s. 250.

v celé monarchii. Města se pokryla vlajkami a jejich obyvatelé, nyní již občané (avšak stále většinově ctící císaře), hrdě nosili konstituční kokardy. Naděje a obavy nových časů se promítly i do psaní o námezdně pracujících. První dva optimistické měsíce revoluce byly charakteristické nadějemi, že svobodný režim konečně vyřeší neutěšený stav lidí práce, na druhé straně se od počátku projevoval zvýšený strach, že by se duchem svobody mohlo nechat dělnictvo „svést“ k dalším výstupům. Z toho důvodu se ihned od 15. března staly debaty, do kterých se nyní zapojovali publicisté, podnikatelé a v menší míře i pracující, o dělnické bídě, organizaci práce, právu na práci či nebezpečí radikalizace chudých významnou součástí veřejného prostoru.

Wiener Zeitschrift pod redakcí Augusta Bachmanna zpravoval vídeňské čtenářstvo v článku z 28. března o organizaci práce a o zakládání veřejných dílen ve Francii. Připojil při té chvíli hrdé svobodomyšlné prohlášení:

Vídeňský časopis je orgán pro tento čas a život, aby nebyl nevěrný svým úkolům, chce věnovat patřičnou pozornost sociálním otázkám doby; [...]

„Pro mnoho lidí je výraz ‚organizace práce‘ Pandořina skříňka, která vypustí do světa veškeré hrůzy. Jindy se svým vzděláním chlubicí muž nás zrazuje od toho, abychom se vydávali na cestu po ‚tomto laně napnutém nad propastí komunismu.‘ Necht’ se uklidnit! Varování a zákazy nás nepřesvědčí. Svoboda bádání a ducha nezná žádné hranice, [...].⁴⁰

O týden později stejné periodikum (pod rozšířeným titulem, který měl zdůraznit jeho obrat k věcem veřejným) tento závazek skutečně splnilo, když vydalo další úvahu o dělnické otázce založené opět na zprávě o revoluční Francii. Původní příslib otevřenosti všem řešením sociálních otázek ale zaznamenal změnu. Autor pozoroval s krajními rozpaky, že se rovněž pár dělníků stalo členy provizorní vlády, kde podle něj měli sloužit jako zbraň v rukou republikánů. Stejně tak se mu nelíbilo, že se v Paříži všude mluvilo o organizaci práce, o minimálních mzdách nebo že v hlavním městě Paříže stále přibývaly veřejné dílny. Rovněž diskutovaný podíl dělníka na ziscích podniků byl podle autora článku nesmysl, jelikož porušoval „všeobecnou zásadu“ regulace mezd pouhými tržními principy, a také měl ohrožovat dělníka ještě více, než kdyby zůstal pouhým zaměstnancem, který nemá podíl na zisku ale ani na rizicích:

„Jsme tedy názoru, že by měli věci zůstat v dnešním stavu, že bychom neměli nic podnikat pro to, aby se změnil stav věcí, v rámci kterého je velmi početná část lidu vydána napospas nedostatku a bídě? V žádném případě. Jen se vyslovujeme proti banálním frázím o ‚organizaci práce‘ či ‚vyrovnání mezi prací a kapitálem‘ či jak se všechny ty hesla nazývají.“ [...]

Otázku vztahu mezi kapitálem a prací, jak ji člověk nastavil v novější době, se vůbec nedá vyřešit teoreticky⁴¹

Namísto toho autor pro rakouské prostředí navrhol toliko dva prostředky na potírání dělnické bídě: zrušení spo-

třební daně, tzv. akcízu, která vyvolávala nenávisť už v době předbřeznové a požadavek na její zrušení se objevil v mnoha revolučních letácích, a na druhé straně zase zřízení daně pro továrny i pracující v nich, kterou by měla vybírat obec a následně ji přerozdělovat mezi nemocné a staré dělníky. To měly být návrhy, které „povedou k praktickým výsledkům“ a „kterým dělník rozumí.“

Autor odmítal pokřivovat tržní principy regulací vztahu zaměstnance a zaměstnavatele a snažil se vymyslet nástroje na umenšení dělnické bídě, které se nacházejí mimo sféru práce, zde konkrétně v jakémsi požadavku povinného sociálního a zdravotního pojištění, který se objevoval v návrzích na zřizování spořitelů už od doby předbřeznové. Jako zásadní se rovněž jeví ono odmítání „nepraktických“ teorií. Pokud bychom hledali nějakou všeobecně sdílenou figuru vážící se k dělnické otázce v revoluci, je to tato. Jde o další z řady rozporností diskuze o moderních sociálních nerovnostech v Rakousku. Veškeré úvahy, které překračovaly horizont empirického pozorování, byly pojmově i konceptuálně závislé na francouzských vzorech – každý, kdo se chtěl vyjádřit k postavení dělnictva, se musel nějak vyjádřit minimálně k „organizaci práce“ (L. Blanc) či „právu na práci“ (Ch. Fourier). Druhým dechem však byla hned zpochybňována jejich praktická uplatnitelnost či kritizována jejich obsahová prázdnota. Lze to nalézt nejen u Havlíčka, ale i u rakouských socialistů.

Obecně se ovšem požadavek právní regulace vztahu zaměstnance a zaměstnavatele příliš často v publicistice revoluční monarchie neozýval. Zůstal – až na úplné výjimky typu Jana Ohéřala – omezen pouze na velmi radikální hlasy, jež byly pro ostatní veřejnost nestravitelné. Například skupina okolo časopisu *Constitution*, volala po zřízení ministerstva práce, které by garantovalo dělníkům „právo na práci“.

Žádné uzákonění práva na práci se sice nekonalo, ale 6. 5. 1848 bylo zřízeno ministerstvo veřejných prací (pod prvním ministrem Andreasem von Baumgartnerem). Jeho úkolem bylo snižovat sociální napětí a to především ve Vídni. Dávalo nezaměstnaným dělníkům a dělnicím alespoň minimálně (a z veřejných peněz) placenou práci.⁴² Jeho několika měsíční fungování (do října 1848) se zakládalo na systematizaci již zaběhlých předbřeznových praktik, kdy jednotlivé zemské sněmy podobně zaměstnávaly dělníky na různých pracích, typicky šlo například o stavby silnice, jejichž účelem bylo zmírnění sociálního napětí. Nechvalně proslul, jak ještě uvidíme, v čele ministerstva rodák z moravského Fulneku Ernst von Schwarzer.

Rovněž pražské úřady i česká publicistika si od počátku březnových dnů uvědomovaly nebezpečí ulice. V prvním „konstitučním“ čísle *Pražských novin* ze dne 16. 3., ještě pod redakcí Karla Havlíčka, se objevilo *Provolání k obyvatelstvu Pražskému*, které upozorňovalo na sociální nebezpečí ohrožení majetku. Českého čtenáře rovněž varoval již několik dní po 15. 3. káravý hlas všeobecně uznávaného Františka Palackého, aby si nevykládal nově nabytou svobodu jako výzvu k lenivosti nebo přílišné radikalitě. Tyto dva neduhy ostatně mnohým publicistům splývaly již v době předbřeznové:

⁴¹ Arbeiterfrage. *Wiener Zeitschrift für Recht, Wahrheit, Vorschrift, Kunst, Literatur, Theater, Mode und geselliges Leben*, 1848, No. 70, 6. 4., s. 278.

⁴² HÄUSLER. Wien 1979, s. 192–196.

⁴³ PALACKÝ, František. Co jest konstituce? *Pražské noviny*, 1848, č. 23, 19. 3., s. 90.

„Ve hrubém omylu by byl ten, kdo by se domníval, kupř. že skrze konstituci přišlo nějaké tak říkáje milostivé léto pro všechny lenochy, hlupáky, marnotratce, odbojce a nepořádné lidi vůbec. Těm se nikdy a nikde nepovede dobře, poněvadž pozhánání boží spočívá jen na věrné a rozumné příčinnosti a pořádku.“⁴³

Zároveň ale měly návrhy na řešení sociální otázky i v české publicistice od počátku důležitý vliv na formování politických táborů. První, kdo na sebe vzal zodpovědnost vysvětlit obyvatelstvu pojmy vážící se k analýze dělnické bídy, byl Karel Sabina, který byl z českých osobností roku 1848 v každém případě nejloubejší obeznámen s myšlením francouzských socialistů. To se začalo projevovat od počátku dubna, kdy vystřídal v pozici redaktora *Pražských novin a Včely* (dříve *České včely*) Karla Havlíčka, jenž založil *Národní noviny*.

Dne 26. dubna vyšel na stránkách *Včely* článek „Proletariát“, jehož autorem byl zcela určitě právě Karel Sabina.⁴⁴ Podle autorových slov tento text napsal proto, že v době, kdy všichni chtějí proletariát, tuto „státního života nemoc“ či „nemocnou část státního těla“, odstranit, je třeba zprvu tomuto slovu porozumět. Nejdříve vysvětloval původ proletariátu ve starém Římě a následně líčil jeho postavení v moderní době, v které se teprve „toto slovo stalo světoznámým, kdy radikalism, chartism, kommunism a socialism v politická hnutí vešly a na svůj znak vytkly proletariát“⁴⁵. Mezi proletariát nezahrnoval pouze tovární dělnictvo, ale všechny, kteří trpí nedostatkem či nejistotou „majetnosti výživy“, tedy práce, to znamená žebráky, dělníky, ale i málo placené úředníky strachující se, zda budou moci svou rodinu uživit i další den. Sabina zde ale rovněž kritizoval, že mnoho lidí má slovo proletariát spojeno s kriminalitou, tím konec konců rozporoval diskurzům, jež se okolo dělnictva utvořily v předbřeznové době:

„Neštěstí je, nikoli však zločin, býti proletárním. Dějiny hrdelních soudů učí nás, že ne pouze z proletárních, nýbrž i z jiných a vyšších stavů podvodníci, zloději, loupežníci a vraždníci i jiní zločincové vyšli. Nebo v každé třídě mohou býti povrhelové a špatní lidé. Bylo by bludné a nespravedlivé, a zmatla by se příčina účinkem, kdyby se mysliło, že slovo proletariát má na sobě pojem sprostoty, luzy a nebo i nedbalosti, zločinství.“⁴⁶

Bylo by ale příliš schematizující a silně tvrdit, že poukazování nikoliv na nemorálnost chudého a dělníka, ale na nemorálnost bídy či dokonce návrhy na systémová řešení sociální otázky, bylo nějakým společným znakem celého radikálně demokratického proudu v náhledech na sociální otázky během revoluce. Pokud bychom přece jen nějakou

figuru všech radikálů chtěli vyzvednout, je to právě ono rozporování obrazu „nemorálního chudého“. To se nejvíce projevilo mnoha články o „chvályhodném“ chování dělníků během svatodušních bouří v českém radikálním tisku. Jinak je ale možné v radikálně demokratickém tisku nalézt důrazy zhruba na ose mezi dvěma body: na jedné straně volání po nutnosti výchovy, vzdělávání a sebevzdělávání dělníků a na druhé straně sugestivní kritika nepoměru blahobytu „vykrmených boháčů“ s postavením „v potu tváře lopotících se chudáků“, jak to například ve svém známém textu *Poměr pracujícího lidu k boháčům* užíval Emanuel Arnold.⁴⁷ Není ale náhodou, že ten samý autor rovněž napsal:

„Již povstávají mužové velkého ducha ve světě, kteří nový život do člověčenstva vdechnout a chudé z jejich nevyšlovné bídy vytrhnout chtějí, ale nesmí sobě lid to, co se pro něj připravuje, sám nevhodnými domácími různicemi kaziti.“⁴⁸

Radikální demokráti počítali s dělníky jako s rezervoárem revolučního boje, zdatnými pomocníky při kočičinách nebo na barikádách, neměli se ale stát ani v jejich pohledu politickým subjektem své vlastní materiální *emancipace*. Tím zradikalizovali, ale nepřekonali, liberalismus *Staatslexikonu*.

To platilo i pro Sabinu. On byl ale z radikálů a vůbec z celé české politiky jediným, kdo dokázal pojmout dělnickou frustraci jako širokou sociální otázku, teoretický a vědecký problém moderního věku. Jeho texty navíc překračovaly úroveň pouhých komentářů k zahraničním autorům. Jeho myšlení během revoluce o moderních sociálních nerovnostech dostalo jasnou podobu v brožuře *Tábor. Jiskry časové*, kterou publikoval krátce před svým uvězněním v roce 1849, kde tváří v tvář hrozící sociální revoluci konečně teoreticky oddělil sféry politické a sociální:

„My k tomu náhledu nyní jsme dospěli, že pouze politickými reformami není člověku pomozeno, ale v celém stavu sociálním, v celé naší společnosti podstatné se vykonati musejí opravy a to rychle, nutkavě, abychom ochráněni byli od revoluce sociální, ovšem nejstrašnější, všechny základy zviklající nejzáhubnější, jaká se kdy vyřítla na naši zeměkouli. V těchto sociálních opravách leží zárodek budoucnosti.“⁴⁹

Tento názor v české politice roku 1848 (a ostatně ani v celorakouské perspektivě) vůbec nerezonoval, v budoucnu k němu ale mělo dospět mnoho sociálních vědců i států. U Sabinu je rovněž výjimečné, že to řekl jasným jazykem moderní sociální analýzy.

Katolický kněz z Brna František Matouš Klácel, který je obvyčejně označován jako nejvýznamnější český recipient

⁴⁴ [SABINA, Karel]. Proletariát. *Wčela*, 1848, č. 33, 26. 4., s. 129; č. 38, 13. 5., s. 151.

⁴⁵ Tamtéž, s. 129. Citováno i s gramatickou chybou.

⁴⁶ Tamtéž, s. 151.

⁴⁷ O vzdělávání dělnictva např. nepodepsaný text Jak je možné zušlechtili třídu dělnickou. *Pražský večerní list*, 1848, č. 16, 26. 6., s. 62; č. 17, 27. 6., s. 64, k nalezení rovněž u MÝŠKA, Milan – NOVOTNÝ, Karel. *První kroky k vítězství. Čtení o počátcích našeho dělnického hnutí*. Praha 1966, s. 182–185; Text Arnolda viz ARNOLD, Emanuel. *Poměr pracujícího lidu k boháčům, Občanské nowiny*, 1849, č. 65, 26. 4., s. 204–210.

⁴⁸ ARNOLD, Emanuel. O potřebnosti domácí mír mezi občanstvem zachovávatí a náruživostem pro národnost nyní uzdu nepouštěti. *Občanské nowiny*, 1849, 3. 4. Citováno dle KOSÍK, Karel. *Čeští radikální demokraté* (výbor politických statí). Praha 1953, s. 123.

⁴⁹ SABINA, Karel. *Tábor, Jiskry časové*. Praha 1849, s. 13–14.

⁵⁰ LNĚNÍKOVÁ, Jitka. *České země v době předbřeznové 1792–1848*. Praha 1999, s. 88.

sociálního katolicismu Pierra Lammenaise,⁵⁰ choval rovněž jisté sympatie k socialismu. Ve svých *Listech přítele k přítelkyni o původu socialismu a komunismu*, které vydával během r. 1849 na stránkách Moravských novin a ještě téhož roku vydal jako samostatnou knihu (první svého druhu v češtině), hovořil u nutnosti „nápravy“ mnohem méně uchopitelně. Jeho *Listy* jsou změní různých, mnohdy protichůdných názorů, resp. komentářů k zásadnímu zprostředkování francouzských moderních myslitelů z pera Lorenze von Steina *Der Socialismus und Communismus des heutigen Frankreichs*. Zatímco zde jednou Klácel tvrdil, že se chce zabývat socialismem a komunismem proto, aby jejich nauku vyvrátil, později označil „mírný a šetrný“ socialismus jako jeden z mála proudů, který je schopen marginalizovat vliv „bořivého“ komunismu. Co se týče jeho vlastních „léků“, tak zůstal na půli cesty mezi teologickým a moderním sociálním pojmoslovím. Požadoval jakousi racionalizaci či systematizaci křesťanské lásky k bližnímu. Šlo tedy o stanovisko podobné názorům německých socialistů typu Karla Grüna. Jak sám psal v jednom z *Listů*: „Ejhle, Lidmilko [= Božena Němcová], láska má státi se vědou.“⁵¹

Havlíčkovy *Národní noviny*, poprvé vyšlé 5. dubna 1848, byly v revoluci nejvýznamnější platformou české národní strany liberální, jež byla tvořena především kulturní elitou, která se zformovala v době předbřeznové. Sám redaktor napsal v éře *Národních novin* žádný teoretický článek, jenž by se vyjadřoval k sociálním a ekonomickým záležitostem. Jeho teoretické období, kdy napsal své zásadní liberálně-ekonomické texty, přišlo až během jeho nuceného vysídlení do Kutné Hory, kde vydával časopis *Slovan*. Havlíčkův názor na dělnickou bídu, dělnickou politiku v letech 1848/1849 a jejich vzájemný vztah tak musí být zkoumán prostřednictvím jeho textů vyjadřujících se k dělnickým výstupům. O těch bude řeč později.

Hlavními nástroji zlepšení stavu chudého byla v *Národních novinách* výchova a vzdělávání, jak to ostatně nastavil už předbřeznový liberalismus. V těchto intencích apeloval karlínský pomocný učitel Josef Mnohoslav Švestka v textu o továrních školách na „lidumilné podnikatele“, aby zkrátily dětským dělníkům pracovní dobu z 14 na 10 hodin, aby měly čas na vzdělávání a noční návraty domů z večerní školy je nespádaly k mravním pokleskům. Je charakteristické, že nepožadoval plošné zavedení tohoto opatření: „Kterak je tedy možná žádaného ano svatého účelu docílit? Opět jen spanilomyslností pp. fabrikantů.“ Děti by navíc zkrácení pracovní doby svému zaměstnavateli rádně oplatily:

„Dělníček by pracoval s chutí, s láskou; práce nebyla by mu více břemenem, a pánu svému vynahradil by v těchto hodinách darovaný čas hbitou a neúnavnou prací, co zatím dosud jsa příliš dlouho prací a jednotvárností unaven nejméně 3 z oněch 13-14 hodin prozahálí a promešká.“⁵²

Na stránkách *Národních novin* nebyl neuspokojivý pracovní výkon pouze důsledkem přemíry práce. Mnoho textů

pracovalo rovněž s již zaběhlým motivem lenosti jako příčiny bídy i dělnických nepokojů – to je důležité zejména v perspektivě rakouského prostoru, v kterém již tento pohled mnoho autorů překonalo. Důraz na morální, nikoliv materiální existenci neprivilegovaných vrstev společnosti – s významnou výjimkou rolnictva – byl typický i pro redaktora listu, v kterém se předešlé texty objevily. V jistém smyslu tento pohled přenesl i do své politiky. Cíl univerzalistické koncepce Karla Havlíčka byl svobodný národ. Proto neviděl rád, když jeho příslušníci z nižších stavů bojovali za své partikulární zájmy a nikoliv za národní „všeobecnost“, ani když uvnitř národní politiky vznikaly různé názorové proudy. Byl dokonce proti nálepkování politických stran. Konzervativci, moderados (umírnění), radikálové, liberálové – to vše byla v Havlíčkově názoru pouze prázdná slova, měřítkem kvality „zástupců lidu“ měly být jejich moralita a zájem o blaho národa. Zdá se, že si Havlíček uvědomoval sociální nerovnosti mezi jednotlivými vrstvami českého etnika, ovšem doba žádala, aby byly řešeny v méně důležitých časech než v roce 1848, kdy se mělo jednat o budoucnost (národní) rovnosti a (národní) svobody. To lze nejlépe ilustrovat na jednom z mnoha programových textů *Národních novin*, zde ze září 1848, který napsal se spoluredaktorem Vilémem Gablerem

„Národní noviny nevycházejí ani pro dynastii, ani pro šlechty, ani pro měšťany, ani pro rolníky, ani pro řemeslníky, ani pro kněžstvo, ani pro úředníky, ani pro vojsko, ani pro proletáře, neslouží nikdy jednomu stavu proti druhým, nýbrž jsou jen ve službě celého národu, [...]

Demokracie znamená rovnost, rovnoprávnost celého národu, [...]. Jest druh demokracií, který, aby se rovnost docílila, o to usiluje, aby všechno co vyššího vzdělanějšího jest, se zesprošťáčilo, který všechno od shůry dolů shrnuje; k tomuto druhu demokracie, která se nazvat může demokracie sprostoty, nenáležíme a náležitosti nechceme. My naopak rovnost tak docílit chceme, [...], aby nevzdělaný se vzdělanému se vyrovnal.

[...]

A proto považujeme každého, kdo zbytečným drážděním a popuzováním jednoho stavu proti druhým různice, nepořádky a nebezpečnosti plodí, buď za člověka nerozumného a nezkušeného, [...], aneb za člověka zlomyslného, jenž ve službě nepřátelů svobody stojí a nepoctivým způsobem svobodu naší nemožnou učiniti usiluje.“⁵³

Tyto řádky také charakterizují základní politickou figuru Havlíčka a jeho kruhu v revoluci. V jejich pohledu oni byli jediní, kteří svou činností prospívali dosažení kýžených cílů. Kolem nich stály dva extrémy: strana „reakce“, která soustavně pracovala na návratu do předbřeznových poměrů, a strana „destrukce“ či „přepjatců“, která jim svou rozvracečskou činností měla neustále hrát do karet.

V *Národních novinách* – v době kdy jeho hlavní redaktor dlel na vídeňském ústavodárném sněmu – ale také vyšel úvahový text o proletariátu.⁵⁴ V polovině léta roku 1848 ho zde vydal spoluredaktor Václav Hanuš Kokořínský – čas vydání

⁵¹ KLÁCEL, František Matouš. *Listy přítele k přítelkyni o původu socialismu a komunismu*. K vydání připravil Miroslav Komárek. Praha 1949, s. 94.

⁵² ŠVESTKA, Josef Mnohoslav. Slovo wčas: o fabrických školách. *Národní noviny*, 1848, č. 5, 9. 4., s. 18–19.

⁵³ HAVLÍČEK, Karel – GABLER, Vilém. [Úvodník]. *Národní noviny*, 1848, č. 141, 23. 9., s. 551–552.

⁵⁴ KOKOŘINSKÝ, W. H. Krátká historie Pražského proletariátu. *Národní noviny*, 1848, 30. 7., s. 362.

⁵⁵ GABLER, Vilém. *Národní noviny*, 1848, č. 8, 13. 4., s. 30.

článek nebyla náhoda: o několik týdnů dříve bojovali dělníci spolu se studenty na pražských barikádách. Autor nakládal se slovem „proletariát“ velmi volně, což je ostatně také společný znak rané sociální analýzy (a zejména Havlíček byl v tomto mistr), v rámci které se teprve utvářel obsah pojmů. Nejedná se ale v žádném případě o hloupý text. Kokořinský zde totiž naznačoval dalekosáhlé důsledky symbiózy intelektuálů s frustrovanými lidmi práce. Přitom ale používal zavedený diskurzivní rejstřík o dělníkovi.

Podle jeho názoru nejsou „proletariátem“ pouze dělníci bez práce nebo zaměstnaní žijící v trvalém strachu o existenci, ale všichni „kdož nemají co ztratit, ale mohou ovšem mnoho nabýt.“ „Proletariát“ přitom dělí na dvě skupiny: šlechtitý a sprostý – „šlechtitý proletariát“ měli být „mužové vážení“, zejména z řad mladé univerzitní inteligence, kterým jde o vydobytí či zachování (univerzální) svobody, „sprostý“ pak chudina, jejíž „přání jsou tělesná, týkají se jen krajíce.“ Problém však mohl nastat, když se obě tyto skupiny spojí, pak „je síla duševní a tělesná pohromadě, a tenkrát bývá proletariát nebezpečným, [...]. Jakýs kravál způsobit sprostý proletariát dovede, nikoliv ale provést revoluci, tu jen s vyšším proletariátem spojen může začít.“ Dělnictvo se tak v době revoluce podle Kokořinského nevědomky může posunout od svých nízkých zájmů k univerzální politice, pokud je pro své zájmy „využívá“ revoluční inteligence.

Zásadní pro náhledy na „dělnickou otázku“ byly zprávy o revoluční Francii, na jejichž tvorbu měl podstatný vliv Havlíčkův přítel a spoluredaktor *Národních novin* Vilém Gabler. Ve svých prvních článcích pro *Národní noviny* v květnu 1848 se soustředil především na prosazování klasických liberálních politických požadavků a otázkou sociálních rozdílů se soustavněji nezabýval. V tomto kontextu je pro nás důležité Gablerovo přirovnání absolutního státu k systému továrního podnikání:

„Takových nerozumů a takových nepoctivostí je ještě více, ba nesmírně mnoho [...] v systému absolutní vlády, v tom systému, kde několik lidí je stát a ostatní toliko dělníci, kteří musí ustavičně pracovat, aby se těch pár dobře mělo.“⁵⁵

V tomto citátu ještě doznívá Gablerovo předrevoluční nahlížení na dělníky jako na trpící a vykořisťovanou masu. Systém tovární výroby je interpretován jako nemorální a vlastník „továrny“ je nepřímě obviňován z toho, že získává majetek nepoctivým způsobem z práce druhých. Tento postoj, který teoreticky zakládá možnost zpochybnění ziskového majetku, již později u Gablera nenalezneme.

Dne 20. září 1848 se stal spoluredaktorem *Národních novin* odpovědným zejména za zahraniční redakci. Pod autorskou šifrou „M“ se záhy zapojil do komentování francouzského dění koncentrovaného zejména kolem různých návrhů, jak prostřednictvím státních zásahů řešit otázku chudoby. Největší pozornost budilo pochopitelně fungování národních dílen a diskuze okolo práva na práci. Gabler měl na co navazovat. Již koncem května přetiskly *Národní noviny* projev Léona Fauchera, francouzského ministra veřejných

prací, který zpochybňoval smysl národních dílen. Kritizoval jejich nerentabilitu, narušení konkurenčního prostředí, a tedy poškození soukromých podnikatelů, a nakonec i negativní vliv na morálku dělníků, když označil dílny za „školy lenosti“. Opomenout nesmíme ani jeho strach ze shromáždění tolika lidí, ale zároveň vědomí toho, že zavření dílen bez substituce jinou prací by vyvolalo vzburu.

V Gablerových článcích se objevuje podobné spektrum argumentů. Například 20. září otiskl a pochvalně okomentoval projev Adolfa Thierse kritizujícího právo na práci. Podstatou článku bylo sdělení, že situace dělníků sice není dobrá, ale zlepšuje se. Za první příčinu zlepšení označil technický pokrok, který ulehčil dělnictvu od manuální práce a umožnil mu vydělávat si duševní prací. Druhou příčinou a zároveň podmínkou dalšího pokroku měl být „starý pořádek věcí“, tedy společenský systém založený na osobním vlastnictví, svobodě a konkurenci. Návrhy socialistů na změnu systému ironizoval jako nebezpečné byť idealistické snění, které nemůže vést ke zlepšení materiálního stavu dělnictva, ale naopak ke zhoršení stávající situace:

„Právo k práci dávat všem občanům není nic jiného, nežli aby stát vzal povinnost na sebe, dávat všem dělníkům, kteří jsou bez práce, 2 franky denně. Řečník ukazuje, jak tato cesta by byla nejjistější, přivést stát za krátký čas na mizinu, a že vlastně stát této povinnosti dostátí by nemohl.“⁵⁶

Státem garantovanou prací chápal jako nerentabilní pro stát, a dokonce i jako protiklad k původnímu chápání pojmu práce. Předpokládal, že buď stát bude vyplácet dělníku jeho plat bez práce, nebo že dělníkova práce nebude generovat dostatečnou hodnotu. Takto chápaná práce nevede k vlastnictví, neboť původcem dělníkova zisku je pouhé přerozdělení majetku ostatních občanů prostřednictvím státu. Právo k práci je pak možné vnímat jako zpochybnění tvorby vlastnictví, respektive jako útok na vlastnictví samotné. Proto Gabler neváhal označit právo na práci za skrytý komunismus.

V souladu s Thiersem chápal práci jako lidskou přirozenost: „člověk není ničím, když nepracuje, to leží v jeho přirozenosti“. Umožní-li se tedy člověku zisk bez práce, neruší se tím pouze společenský systém, ale útočí se i na podstatu lidství samotného. Dělník tak pomalu přestává být viděn jako trpící pracující, kterému je třeba pomoci, ale jako morálně zpustlý a nebezpečný člověk.

Po červnovém povstání již nečinilo potíže načrtnout jasnou souvislost mezi sociálními reformami a násilným povstáním dělníků. Ti byli sice prezentováni jako politická síla, ale nikoli síla samostatně se rozhodující, nýbrž ovládaná agitátory. O účasti dělníků v Únorové revoluci, kterou Gabler považoval za nevyhnutelný krok ke svobodě, se nezmiňuje vůbec. Zato reflektuje jejich úlohu v červnových bouřích i při volbě Napoleona III.

Soustředme se na „agitátory levicové“ souhrnně označované za socialisty. Oproti roku 1846, kdy Gabler poprvé informoval české publikum o jejich „nepraktických“ myšlenkách, pozorujeme hlubší znalost a větší diferenciaci jednotlivých směrů na základě potenciálního nebezpečí pro bezpečnost občanů a stávající společenský systém. Nejméně

⁵⁶ [GABLER Vilém]. Francauzové. *Národní noviny*, 1848, č. 138, 20. 9., s. 541–542.

⁵⁷ [GABLER Vilém]. *Národní noviny*, 1848, č. 210, 13. 12., s. 827.

tolerantní postoj zaujímal ke komunistům, které spojoval výhradně s útokem na soukromý majetek. Koncem roku 1848 se domníval, že komunismus ve Francii je poražen a ironicky okomentoval Cabetův úmysl založit komunu ve Spojených státech amerických.⁵⁷

Podobně kriticky shlížel k Lousi Blancovi, neodmyslitelně spojenému se zřízením národních dílen a k Proudhonovi pro jeho slova o vlastnictví coby krádeži. Poněkud shovívavější byl k jiným socialistům. Vytýkal jim sice snahy o omezení osobní svobody, respektive návrhy na dohled státu nad životem jednotlivce od jeho narození až po položení do hrobu, ale přiznával jim, že tak mohou činit v dobré víře. Jediní z reformátorů, kteří si získali Gablerovy sympatie, byli Fourieristé. Považoval je sice za pomýlené, ale nikoli společnosti přímo nebezpečné reformátory.⁵⁸ Důvodem sympatií k fourieristům nebyla pouze jejich pacifičnost, ale i morální rozměr jejich učení. Stejně jako dříve byly tradiční morální hodnoty Gablerovi vodítkem při hledání té správné politické strany ve Francii. Dalším hlediskem výběru byla její pozice v rámci politického spektra. Jako Karel Havlíček i Vilém Gabler se cítil být ve středu mezi stranou reakce a pomýlenou destrukcí.

Ve francouzském prostředí připisoval tuto pozici progresivního středu stále nejvíce Lamartinovi, který byl také přesvědčen, že jeho politika směřuje k obecnému blahu a je tou správnou cestou pro celý národ.⁵⁹ Aby bylo možné tuto politiku realizovat, je potřeba národní jednoty. Volání po svornosti bylo mířeno především směrem k „příliš progresivním silám“ a mělo je přesvědčit, aby v zájmu společného cíle omezily vlastní politický program a přizpůsobily se politickému středu. Nesvornost stejně jako „podvratné myšlenky přemrštěnců“ měly vycházet z městského prostředí, v kontextu Francie přímo z Paříže, kterou dokonce označil za „demoralizovaný Babylon našeho věku“.⁶⁰

Vedle Thierse a Lamartina čerpal inspiraci i z Fréderica Bastiata, přestože jeho jméno v člancích zmiňuje jen výjimečně. Ve svém příspěvku k domkářské otázce například Gabler argumentuje proti pozemkové reformě pomocí definice státu, v níž se zřetelně projevují Bastiatovy myšlenky. Socialistickou vizi přerozdělování společného bohatství prostřednictvím státu interpretuje Bastiat jako institucionalizované okrádání občanů občany, neboť majetek státu je tvořen majetkem jeho občanů.⁶¹ Gablerův pohled na stát je v mnohém podobný:

„Stát není povinen živiti občany, a také je živiti nemůže. Neboť z čeho by je živil? Stát nic jiného není, než veškerenstvo všech občanů, a jmění státní tedy nic jiného, nežli jmění všech občanů. Stát má živiti občany, tedy nic jiného neznamená, nežli že občané se mají živiti sami.“⁶²

Zrušení poddanství v Rakousku upozornilo na zásadní majetkové rozdíly mezi sedláky na straně jedné a domkáři a podruhy na straně druhé. Ve snaze zastat se českého sedláka, snažil se Gabler přesvědčit venkovskou společnost, že bohatství jednoho může být skrze přirozené zákony trhu výhodou i pro druhého. Inspirace francouzským prostředím je opět zřejmá. Dle Bastiata byly peníze pouze symbolem vykonané služby společnosti, jistým dluhem zakládajícím právo na protislужbu. Člověk mající peníze tak není bohatším, než ten, který je nemá. Pouze předtím odvedl prostřednictvím práce společnosti službu a dosud si nevybral její náhradu. Poskytne-li chudý bohatému službu, přejdou peníze opět k němu. Redistribuce peněz tak probíhá prostřednictvím volného trhu a zásah státu není potřeba:

„Žádný tedy nepotřebuje mysliti, že jest to neštěstí pro něho, když zbohatne druhý; neboť čím více kdo má, tím více také cítí potřeb, a potřebám těm vyhověti vlastní silou a vlastním uměním nemoha, jest přinucen utíkati se k druhým a užívati sil jich nebo rozumu a umění jich, ustupuje jim část svého jmění: tj. kdo má mnoho peněz, zpotřebuje mnoho, kupuje mnoho, a poněvadž to všechno musí zaplatit, tedy peníze neostanou jemu, nýbrž zase se vrátějí někdy snad do těch samých kapes, z kterých je má.“⁶³

Oproti roku 1846 prohloubil Vilém Gabler své znalosti o učení francouzských socialistů a naučil se využívat argumentů jejich odpůrců vycházejících z liberalismu. Byl k tomu mimo jiné donucen tím, jak se vybrušovala argumentace českých radikálů a zvyšovala hrozba aktivního vystoupení dělníků. Jeho největším vzorem ale nadále zůstával Lamartine, jehož důraz na morálku jej utvrzoval v přesvědčení, že prosté zlepšení materiálního stavu chudých nemůže být řešením podstaty problému.⁶⁴ Můžeme tak tuto část shrnout tím, že recepce francouzských myslitelů prostřednictvím Gablerových zpráv umožnila českým umírněným liberálům v revoluci vystříbřit jejich vlastní teze.

Již bylo řečeno, že se o dělníkovi pouze nepsalo, dělník sám i v rakouské revoluci veřejně vystupoval. Hlavním polem, kde se zasazoval o splnění svých požadavků, byla v roce 1848 především ulice či petiční prosby na představené orgány, produkoval tiskoviny ale i texty určené pro veřejné čtení. Půjde tedy teď o to více prozkoumat vzájemný vztah těchto strategií a v druhém kroku o jejich poměr k obecnému diskurzu o dělníkovi.

Svatováclavský výbor si získal rychle v očích Pražanů pevnou pozici. Někdy mezi 17. až 19. březnem, tedy pouze několik dní po svém založení, kdy si teprve vyjednával legalitu u zemských a státních úřadů, byla na výbor poslána

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ „Předcházející republiky byly ve skutečnosti pouze republikami politických stran. My chceme, aby tato byla republikou celého národa, aby skrz přístup ke světu civilizace patřila všem třídám, které jste chtěli zabezpečit vašim zřízením.“ LAMARTINE, Alphonse. *Trois mois au pouvoir*. Bruxelles 1848, s. 115–116.

⁶⁰ [GABLER, Vilém]. *Národní nowiny*, 1848, č. 210, 13. 12., s. 827.

⁶¹ „Stát je velká fikce, skrze kterou se všichni snaží žít na útraty druhých.“ BASTIAT, Fréderic. *L'État*. Paris 1849, s. 23.

⁶² [GABLER, Vilém]. *Národní nowiny*, 1848, č. 202, 3. 12., s. 795.

⁶³ [GABLER, Vilém]. *Národní nowiny*, 1848, č. 140, 22. 9., s. 547.

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ Text petice je uložen v Národním archivu. Jeho přetisk, z kterého zde cituji, viz NOVOTNÝ, Karel (ed.). *Dokumenty k českému dělnickému hnutí 1848–49*.

petice od tiskařů v továrnách na kartoun, aby „ze všeobecného plesání vyloučení nebyli.“⁶⁵ Požadovali v nich zásadní redukci tiskařských strojů a přijmutí zpět do podniků propuštěné druhy, garanci minimální mzdy 6 zlatých na týden a omezení přijímání nových učedníků. Petice byla psána ve velmi uctivém a poníženém tónu, na jejím konci se však objevil jasný vzkaz:

„O to snažně prosíme, a bude-li nám to popřáno, chceme co počestní a pokojní lidé se zachovávat; jinak budem přinuceni jiným způsobem sobě pomoci.“

Byl to velmi zřetelný signál pro Svatováclavský výbor, že je potřeba co nejdříve začít řešit problém dělnické bídy. Začal ihned organizovat dobročinné sbírky pro dělnické rodiny a v Týnském dvoře na Staroměstském náměstí zřídil pro nezaměstnané dělníky z Prahy, Karlína a Smíchova úřad, kam si mohli chodit žádat o veřejné práce. Zároveň byl ale výborem pověřen lékař František Cyril Kampelík, aby za výbor jednal s tiskaři o jejich petici. Kampelík byl vybrán asi proto, že byl v jistém kontaktu s kartounkáři již v letech 1845–1846 z pověření Měšťanské besedy.⁶⁶ Působil jako zástupce výboru u dělníků pouze 11 dní, ukončil zde svou činnost proto, že byl prý obviňován z komunistických tendencí.⁶⁷ Nicméně během této krátké doby vymyslel koncept časopisu nazvaného *Hlásník*, který byl určený speciálně pro tiskařské dělníky, kterým zároveň měl sloužit jako platforma pro jejich vlastní hlas. Vzhledem ke krátké činnosti Kampelíka vyšlo jen jedno číslo, přesto si je možné i z toho udělat představu, jak si Svatováclavský (Národní) výbor představoval uklidnění situace.

V jediném čísle *Hlásníku*⁶⁸ vyšlo celkově pět textů. První dva byly (česky i německy zveřejněná) společná prohlášení zástupců tiskařů. V prvním prohlášení nazvaném „Zpráva o tiskařích“ se 13 tiskařů z různých pražských a předměstských kartounek a 4 nezaměstnaní tiskaři vyhraňovali proti tomu, že jsou ze všech stran obviňováni ze záměru rušení pořádku. Naopak prohlašovali, že si jako ostatní Pražani uvědomují „důležitost nynějších příhod a dějů“, které žádají udržení „bratrské svornosti“. Druhé kolektivní prohlášení, „Prosba tiskařů k občanům hlavního města Prahy“, bylo v podstatě to samé v rozšířenější formě. Ani zde se neobjevily žádné pracovní či mzdové požadavky jako v petici výboru. Dokonce v tomto textu líčili jakési své shromáždění ve Štěpánské ulici, v kterém se měli vzájemně povzbuzovat „k udržení pokoje a pořádku“. Zároveň si stěžovali, že jejich špatná pověst nemravných buřičů je způsobena také tím, že „mnozí flámové leniví a toulaví za tiskaře se vydávají a tiskaři přece nejsou.“⁶⁹ Na konci svého dopisu upínali k Bohu své naděje, že jim „společnost lidská“ a „občanstvo koruny české“ pomůže k „patřičným právům“, aniž by je jakkoliv specifikovali.

Třetím textem je petice nikoliv od tiskařů, ale od občanů z Karlína na Svatováclavský výbor z 16. března, ve které pokorně žádají o pojištění práce a mezd pro dělníky, což zdůvodňovali tím, že jinak „ubohý lid“ způsobí nepokoje. To je tedy první a i jediný konkrétní požadavek v celém časopise, který ale symptomaticky není vyřčen samotnými dělníky. Čtvrtý článek napsal sám Kampelík. Líčil zde čtenářstvu nešťastný život tiskařů a vyjadřoval i určité pochopení pro práce neschopné nebo nezaměstnané tiskaře, kteří si své čekání na brzkou smrt krátí tím, že sahají po láhvi. Jeho koncepcí řešení dělnické bídy ale zůstala opět u apelu na soucit občanů:

„Nynější stav dělníků k zoufalosti vede, odtud velké neštěstí společnosti lidské hrozí, hojte milí spoluobčané, pro Boha vás prosím, pokud je čas a trpělivost. Velká síla našich spoluobčanů trpí, vzdychá, pláče, lační, zoufá“⁷⁰

Poslední text časopisu pak vyjadřoval názor, že rolnictví je – na rozdíl od „loupeživých“ válek či „někdy lstivého a podvodného“ obchodu – jediný trvanlivý a poctivý způsob dosažení národního bohatství. Byla to skoro až ironie, že se romantická dichotomie zkaženosti moderních forem směny a výroby a vyzdvihování poctivé zemědělské práce objevila zrovna v časopise pro dělníky.

První veřejné projevy dělnictva nesměřující k zaměstnavatelům nebo úřadům, nýbrž k veřejnosti, slibovaly udržení pořádku a pokoje. Toto se neukazuje pouze jako politická strategie Svatováclavského a později Národního výboru, jak na jedné straně umenšit nenávisť Pražanů k „otrhané nebezpečné lůze“, a na druhé straně zchladit horké dělnické hlavy a tím dosáhnout oné vytoužené všeobecné jednoty napříč národem. Naopak šlo o všeobecně rozšířenou sebeprezentaci dělnictva v textech určených pro veřejné čtení.

Na konci dubna poslal výbor tiskařů kartounu osvědčení pražskému purkmistrovi, které mělo být zveřejněno jako leták mezi Pražany a pod které bylo podepsáno na čtyři tisíce dělníků. Tento list zveřejnily i *Národní noviny*. Kartounkáři opět zde slibovali, že budou „proti všem, kteří jakýmkoliv způsobem pokoj a pořádek v městě ruší.“⁷¹ *Národní noviny* zveřejnily i pochvalu purkmistra Antonína Štrobacha za toto úctyhodné chování. Ve stejném čísle vyšlo v *Národních novinách* (a tentokrát i v *Pražských novinách*) rozhořčení výboru typografického grémia nad tím, že se o typografických dělnících roznáší fáma, že chtějí rozbít rychlolisty – tedy stroje, které jim braly práci podobně jako tiskařům kartounu válcové stroje nebo perotiny. Opět se zde objevily sliby, že „veškerí údové umění typografického“ chtějí „zachovávat pořádek“ a zasazovat se o „mírné zlepšení“ svého dosavadního stavu.⁷²

Praha 1978, s. 28–29.

⁶⁶ Srov. Kampelíkovy vzpomínky na dělnictvo z roku 1848 uveřejněny r. 1870 na stránkách *Dělníka*. Přetisk viz NOVOTNÝ. Praha 1978, s. 31–39.

⁶⁷ POLIŠENSKÝ, Josef. *Revoluce a kontrarevoluce v Rakousku 1848*. Praha 1975, s. 149.

⁶⁸ Poučení tiskařů, řemeslníků a jiných občanů. *Hlásník*, 1848, I., březen.

⁶⁹ VŠICHNI TISKAŘI v Praze a kolem Prahy. Prosba tiskařů k občanům hlavního města Prahy. *Hlásník*, I., s. 4.

⁷⁰ KAMPELÍK, František Cyril. Stav dělníků vůbec. *Hlásník*, 1848, I. březen, s. 8.

⁷¹ *Národní noviny*, 1848, č. 17, 25. 4., s. 68.

⁷² COMITÉ. Osvědčení. *Pražské konstituční noviny*, 1848, č. 32, 25. 4., s. 156; *Národní noviny*, 1848, č. 17, 25. 4., s. 68.

⁷³ TISKAŘI a VZORKAŘI w Praze a na wenkově. Žádost nešťastných tiskařů. *Konstituční Pražské noviny*, 1848, č. 42, 28. 5., s. 221.

Typografové (knihtiskaři a sazeči) i tiskaři kartounu ale vstoupili v květnu do stávk. *Pražské noviny* dokonce (patrně vlivem Karla Sabiny) zveřejnily požadavky tiskařů kartounu,⁷⁴ na druhou stranu zde ale rovněž vyšel text, který obviňoval kartounkáře, že chrání pouze své vlastní zájmy.⁷⁴ Stávka typografů nakonec trvala zásahem Svatováclavského výboru necelé dva dny.⁷⁵

Nyní je už snad jasné, kam směřuje naše teze. Zdá se, že dělníci pochopili, že pokud chtějí vstoupit se svými požadavky do veřejného prostoru, musejí se nejdříve podřídit pravidlům hry, které nastavil diskurz o dělnictvu během svého formování v první polovině 19. století. Aby smyli svůj nelichotivý cejch líné lůzy, začali se prezentovat jako pracovní strážci pokoje a řádu. Avšak jestliže dělník v českém prostředí mluvil do veřejného prostoru pouze proto, aby slíbil, že nebude rušit pokoj a všeobecnou svornost, doufaje, že mu to pomůže ve splnění i jeho požadavků, jinde mohla být tato strategie použita jako součást politické strategie i v samotném dělnickém psaní. Tak se to projevilo v daleko vyzrálejších a odvážnějších výstupech dělníků ve Vídni, kde byl dokonce 24. 6. založen samotnými dělníky *První všeobecný dělnický spolek* s vlastním časopisem, nebo v Německu. Na prvním sjezdu dělnictva všech oborů, které se konalo v Berlíně mezi 23. 8. až 3. 9. 1848, padlo v závěrečném prohlášení, jež bylo následně odesláno frankfurtskému sněmu, že dělníci jsou „přirození ochránci pořádku a řádu“. Zároveň ale s tím účastníci slibu požadovali, aby „sociální otázka“ byla zohledněna v připravované ústavě pro spojené Německo.⁷⁶

I když byli dělníci vyloučeni z aktivního volebního práva do českého zemského sněmu a později (i přes protesty vídeňských radikálů) i do říšského parlamentu, tak stejně bylo jasné, že se pomalu začínají učit dělat politiku, která přesahuje izolované a časově omezené výstupy. Tato politika v rakouské revoluci 1848/1849 kolísala mezi univerzálním bojem za „svobodu“, kde si dělníky přáli vidět především radikálové a – jako tomu bylo v březnové a květnové Vídni, červnové Praze a opět říjnové Vídni – vystoupením za své vlastní pracovní zájmy, čemuž se naopak snažili všichni ostatní zabránit. Nejvíce politováníhodný boj druhého typu se odehrál ve Vídni na konci srpna roku 1848.⁷⁷

Ernst von Schwarzer, ministr veřejných prací ve Wessenbergově vládě, se v druhé polovině srpna rozhodl k tvrdému kroku. Dne 18. 8. vydal výnos, kterým se snižovala denní mzda ženám pracujícím za erár z 20 na 15 krejcarů a dětským dělníkům (pod 15 let) z 12 na 10. Následovaly protesty, které vyvrcholily střetem s městskou stráží a národní gardou

23. 8. v Prateru, při nichž zemřelo na dvě desítky lidí, z nichž 18 obětí bylo na straně dělnictva, a v nemocnicích s vážným zraněním skončilo téměř 60 osob.⁷⁸ Proti několika tisícům mrtvých v průběhu červnového dělnického povstání v Paříži, které vyvolalo zrušení národních dílen, to sice bylo stále zanedbatelné číslo, přesto to znamenalo zásadní šok pro revoluční společnost, která doposavad postupovala víceméně jednotně.

Ministr Schwarzer se musel zpovídat v parlamentu. Veřejnost tamější jednání mohla sledovat díky uveřejňování obsahů parlamentních debat v mnoha politických listech včetně *Národních novin* nebo *Pražského večerního listu*. Na interpelace poslanců odpovídal, že tak musel učinit, aby město zbavil přibývajících počtu bezprizorních pracujících, kteří by během zimy, kdy by pro ně nebyla práce, ohrožovali bezpečnost města; a také prohlásil – po slibu společného postupu od ministra vnitra Dobblhoffa –, že není ochoten od svého kroku odstoupit.⁷⁹ Z jeho úst se ozval také argument, že se stejně o veřejné práce ucházejí především ti, kteří „chtějí zahálet“. Na začátku září ale podal demisi. Rovněž ministerstvo veřejných prací bylo nakonec úplně zrušeno 10. října, tedy tři dny po výbuchu třetího vídeňského povstání roku 1848. V monarchii bylo obnoveno pro Předlitavsko až v roce 1908.

Zatímco pražský radikální tisk se neklonil k žádné straně a nad výsledky srpnových událostí projevoval především lítost,⁸⁰ Havlíček a druhý dopisovatel *Národních novin* z Vídne skrytý pod iniciály J. Z.⁸¹ volili daleko tvrdší slova. Havlíček (a patrně i druhý dopisovatel) v té době ještě dlel coby poslanec říšského sněmu ve Vídni, proto přinášel českému čtenářstvu zprávy z první ruky. Již vydání *Národních novin* z 23. 8. otisklo zprávy obou mužů o počátcích srpnových událostí. Havlíček psal v duchu své politické strategie mírné cesty mezi reakcí a destrukcí o tom, že se dělnické nepokoje setkaly se silným odporem u národní gardy i všech „přátel svobody“, a o dělnících jako o politické loutce v rukou radikálů.⁸² Dopisovatel J. Z. pak použil jiný zaběhlý motiv lenosti:

„Nouze finanční, která celé ministerstvo v tu největší rozpačitost uvedla, donutila ministra veřejných prací k tomu odvažlivému kroku, že lidu pracovnímu na denní mzdě 5 kr. stří. srážeti chce, maje při tomto počínání svém ještě to v úmyslu, aby tak mnohého lenocha, který se mezi lidem tímto nachází, donutil, si jinde práci hledati a déle stát neobtěžovati. [...] Vinu toho nesou pouze takoví lenochové, jichžto práce za nic nestojí, a přece by rádi denně svůj dvacetník měli.“⁸³

⁷⁴ PROUSEK. Slovo našim fabrikantům a tiskařům. *Pražské noviny*, 1848, č. 39, 18. 5., s. 202.

⁷⁵ K podrobnému průběhu událostí typografické stávky 23. a 24. května 1848 viz NOVOTNÝ, Karel. Hnutí typografického dělnictva v Praze r. 1848. In *Zápisky katedry československých dějin a archivního studia*. Roč. 3, Praha 1958, s. 7–19.

⁷⁶ Beschlüsse des Arbeiter-Kongresses zu Berlin. Vom 23. August bis 3. September 1848. Manifest des deutschen Arbeiter-Kongresses andie konstituierende Versammlung zu Frankfurt a. M. In OBERMANN, Karl (ed.). *Flugblätter der Revolution. Eine Flugblattsammlung zur Geschichte der Revolution von 1848/49 in Deutschland*. Berlin 1970, s. 170–173.

⁷⁷ OTRUBA, Gustav. *Wiener Flugschriften zur Sozialen Frage 1848. I. Arbeiterschaft, Handwerk und Handel. Materialien zur Arbeiterbewegung* Nr. 9, Wien 1978, s. XI.

⁷⁸ HÄUSLER, Wolfgang. Soziale Protestbewegungen in der bürgerlich-demokratischen Revolution der Habsburgermonarchie 1848. In JAWORSKI, Rudolf – LUFT, Robert (eds.). *1848/49. Revolutionen in Ostmitteleuropa*. München 1996, s. 173–195, zde s. 182–4.

⁷⁹ *Wiener Zeitung*, 1848, No. 230, 23. 8., s. 460.

⁸⁰ L. Z Vídne. *Pražský večerní list*, 1848, č. 57, 26. 8., s. 250.

⁸¹ S velkou pravděpodobností by se mohlo jednat o Jana Zapletala, rolníka české národnosti z Moravy, který za volební obvod Hranice zasedal v říšské konstituantě. Vzhledem k tomu, že se nám přesnou totožnost nepodařilo zjistit, ho nazýváme dál pouze iniciály.

⁸² H. B. Z Vídne. *Národní noviny*, 1848, č. 113, 24. 8., s. 447.

⁸³ J. Z. Z Vídne. *Národní noviny*, 1848, č. 113, 24. 8., s. 447.

⁸⁴ H. B. Z Vídne. *Národní noviny*, 1848, č. 116, 27. 8., s. 458. Psáno 24. 8.

O lenosti jako hlavní příčině krvavých událostí psal den po „bitvě o Prater“ (Praterschlacht) i Havlíček, netrpělivě již vyhlížející nadcházející hlasování o zrušení poddanství. Zároveň vyslovil naději, že s poražením povstání se zmírní i (protinárodní) aktivity tamních radikálů:

„Dnes zde máme déšť, o němžto si přislibujeme, že ochladí bujnost zdejších dělníků (vlastně nedělníků, neb kdyby rádi pracovali, přijali by práci na akord [= za úkolovou mzdu] a nechtěli by za lenošeni věčnou mzdu od státu) a Frankfurtských republikánů, kteří těchto dělníků za nástroj svůj užívají.“⁸⁴

Dopisovatel J. Z. psal (dne 26. 8.) z Vídně velmi zevrubně o událostech v Prateru. Nejvíce ho znepokojovalo, že dělnictvo svými nízkými zájmy pomohlo reakci získat důležité politické body. Ještě k tomu ale připojil teoretickou úvahu o rozporech svobodné společnosti. Spatřoval v každé konstituční monarchii „tu zvláštnost, že se v ní jednotlivé kasty mnohem zřetelněji vyvinují“ než v absolutismu. K dělení do těchto „kast“ docházelo na základě „majetnosti“. To se podle něj dělo do té míry, že nakonec zůstanou pouze jen dvě hlavní kasty: „bourgeoisie“ a „proletariát“:

„Tyto dvě jsou si zcela odporující, zároveň také každá na jiném stanovisku stojí, ona totiž na politickém, tato pak na sociálním, a boj, který pospolu vedou, pozůstává v tom, že proletariát všecku politickou socialismu podrobiti chce, bourgeoisie by ale ráda všechn socialismus zničila, poněvadž ji tento do živého sahá.“⁸⁵

J. Z. nebyl v tomto článku zarytý nepřítel proletariátu. Argumentoval ale, že pokud nechce úplně podlehnout buržoazii, musí změnit celý svůj boj a jeho taktiku: předně se musí dovzdělat a dosáhnout blíže nespecifikované úrovně morality („ctnosti“) a jeho boj nesmí být pouze materiální, jelikož ten škodí jemu i „svobodě“. Kruhu kolem *Národních novin* tak nebylo úplně cizí sociální myšlení, ale jeho postoj byl jasný: dělnictvo svými zájmy škodí univerzální svobodě a všeobecné svornosti revoluční společnosti.

Tyto národně liberální důrazy nakonec vedly také Karla Havlíčka k tomu, že plně přebíral náhled vídeňských nejvyšších úřadů z konce 18. století, kde se objevovalo dělnictvo jako líná a nevychovaná lůza, která se může snadno stát politickým nástrojem v rukou emisarů revoluce. Zatímco ale v očích např. hraběte Pergena ohrožovali dělníci stabilitu absolutního řádu, u Havlíčka již představovali ohrožení pokroků svobody a zrovnoprávnění rakouských národů.

Začátek září v monarchii tak nebyl pouze ve znamení oslav konečného osvobození rolníka, když bylo po vleklých debatách konečně 7. 9. vyhlášeno zrušení poddanství za mír-

nou náhradu. Smutná bilance dělnických nepokojů a další protesty dělníků a radikálů nutily veřejný prostor se opět zabývat dělnickou otázkou, socialismem a komunismem. V českém tisku se rovněž objevilo mnoho zpráv o radikálních sociálních teoriích. Již byla řeč o Sabinovi a Klácelovi. My se nyní zde zaměříme na po Klácelovi asi nejrozsáhlejší úvahu o socialismu a komunismu, jež vyšla na stránkách *Národních novin* v říjnu 1849, kdy již bylo jasné, že se kontrarevoluční straně povedlo plně převzít kontrolu nad politickou situací. Toho si byl vědom i hlavní redaktor *Národních novin*, ač neustále vydával texty na obranu svých pozic mezi dvěma extrémami, reakcí a destrukcí, jež si „ustavičně do rukou pracují a o svobodu nás připravují.“⁸⁶ Nutno říci, že pomalu již ve své opozici k vládě zůstával osamocen.

Autorem byl advokát, poslanec říšského sněmu a občasný dopisovatel *Národních novin* Karel Tomíček.⁸⁷ U Tomíčka již není pochyb o tom, že přímo vycházel z interpretace francouzského socialismu a komunismu, jíž německému prostoru zprostředkoval německý filozof a ekonom Lorenz von Stein, jelikož zde byl vývoj těchto učení stejně jako ve Steinově knize zapuštěn ve vyobrazení moderních francouzských dějin. To zde bylo – jak již mnohokrát jinde – „doplněno“ vlastními názory pisatele. Na začátku mluvil o důležitosti vlastnického práva („vlastnictví“) jako nejdůležitějším tmelu lidské společnosti a o pracovitosti jako Božím úkolu.⁸⁸ Podle Tomíčka chtěl komunismus a v menší míře socialismus obojí zničit. Zatímco mu nečinilo příliš problém smést ze stolu komunistické návrhy, se socialismem se vypořádával o mnoho hlouběji. Ani zde ale jeho argumentace nebyla úplně koherentní. Nejdříve popisoval na francouzském příkladu formování moderní společnosti, kde dospěl konečně k tomu, že „povstaly dva proti sobě stojící stavy kapitalistů a dělníků, které tak kolmo naproti sobě stojí, jako stav šlechticů a stav měšťanský v časech manských [...]“⁸⁹ V této argumentaci pokračoval dál na časové ose francouzských dějin až k poražení povstání pařížských dělníků v červnu 1848. Zde ještě hovořil o složitosti celého problému moderních sociálních nerovností:

„Kdo nynější poměry materiálních interesů a také odhodlanost lidskou zná, musí uznat, že otázka sociální poražením tímto [...] rozřešena není, poněvadž má opravdu základ v nynějším stavu lidstva, dle kteréhož jest velmi těžko vyhověti interesům všech stran. Z uvedených svrchu okolností jest patrné, že jakási nesrovnalivost se nachází mezi kapitálem a prací, kterou vyrovnati třeba.“

Dál se zabíral jednotlivými socialistickými proudy a „léky“, které postupně vyvracel. V argumentaci proti nim již ale nepoužíval jazyk sociální analýzy jako doposud, nýbrž plně „přepnul“ na moralizující kritiku lenosti měšťského dělnictva, které jedině může k pracovitosti motivovat tržní

⁸⁵ J. Z. Z. Vidně. *Národní noviny*, 1848, č. 118, s. 463.

⁸⁶ H. B. *Národní noviny*, 1849, č. 112, 12. 5., s. 445. Citováno dle TOBOLKA, Zdeněk V. (ed.). *Karla Havlíčka Borovského politické spisy. Díl II. Národní noviny (1848–1850)*. Praha 1901, s. 542–543.

⁸⁷ TOMÍČEK, Karel. O kommunismu a nynějších socialistických pohybech. *Národní noviny*, 1849, č. 227, 2. 10., s. 893 – č. 234, 9. 10., s. 920. Autorem je jiná osobnost než publicista Jan Slavomír Tomíček, Havlíčkův spolupracovník v redakci *Národních novin*. Tito dva spolu nebyli ani v příbuzenských vztazích.

⁸⁸ Tamtéž, s. 893.

⁸⁹ Tamtéž, s. 905.

⁹⁰ Tamtéž, s. 913.

konkurence. Rovněž zde opět rozvířoval romantické tóny o zkaženém urbánním prostoru a opravdových těžkostech venkovského života.⁹⁰

Nakonec své pozorování ukončil tezí, že dělnictvo se stalo rozmazleným „miláčkem“ socialistických republikánů. Dělníkům se měli snažit splnit každé přání, aniž by zohlednili zájmy ostatních stavů. Poukazem na nespravedlnost celé debaty o sociální otázce, respektive příliš velké nároky dělníků zvykající si na „luxus“ dospěl k očekávanému odmítnutí nejen socialistického, ale i jakéhokoliv sociálního zákonodárství. To provedl přeci jenom dosti necitelně. Ozýval se v něm nesmlouvavý teoretický postulát raně industriálního ekonomického liberalismu, že jedině kručící žaludek a hrozba vyhladovění donutí nevzdělaného člověka pracovat:

„Tím by se stal stát zaopatřovacím ústavem, v kterém by ani největšímu lenochu nebylo možná hladem umřít a že by takových lenochů nebylo málo, může sobě každý pomyslit.“

Tomíček žádné vlastní řešení sociální otázky nenavrhol. Ostatně v rámci své argumentace ani nemusel – postupně se dopracoval k tomu, že to je to v podstatě problém vymyšlený v několika hlavách. Učinil to ale za něj spoluredaktor autor podepsaný jako K. (snad spoluredaktor *Národních novin* V. H. Kokořínský) ve svých textech o právu na práci a progresivní dani. Oboje – to již není překvapením – odmítl rovněž s argumentací, že by to znamenalo institucionalizovanou krádež.⁹¹ Podle něj ale zlepšení stavu pracujících tříd spočívalo ve výchově dělníka k pracovitosti, v „moudrých zákonech“ a „včasných opravách“, které ale blíže již nspecifikoval. Z textu je ale patrné, že mu splyvaly s právním vyrovnáváním sociálních skupin.⁹²

Závěr

V revoluci se staly diskurzy o moderní sociální otázce, které se zformovaly během první poloviny 19. století a ještě více během posledních 10 let před rokem 1848, realitou veřejné politické činnosti. Dělnictvo ve svých veřejných textech slibovalo, že ve svých řadách bude udržovat pokoj a pořádek, a vlastní požadavky vznášelo především na ulici a v uzavřeném jednání s úřady. Z textů liberálů i radikálů se ozýval hlas o mravním i materiálním zvelebování stavu dělnictva, jelikož se obávali destruktivních účinků vlastní dělnické politiky vybuzené materiálními zájmy.

Z radikálních textů je ale patrné, že více dávaly důraz na nutnost systémového řešení této problematiky, zatímco texty liberální sledovaly morální výbavu či pracovní etiku samotného dělníka. Samozřejmě toto tvrzení nelze přijmout bez výjimky, jelikož hranice mezi jednotlivými proudy byly daleko rozostřenější, než je většinou v historiografii prezentováno.

Obavy z dělnických výstupů, které se v době revoluce řešily na stránkách všech významných listů, ale také velmi přispěly k vyčištění moderního jazyka o společnosti od poetizujícího balastu. Během pouhých deseti let došlo k zásadnímu procesu: prvotní všudypřítomná romantická či křesťansko-

-morální kritika modernity se postupně vyvinula k přemýšlení o uspořádání industriální společnosti na základě jasných politických ideologií. Tak můžeme číst u socialistů o návrzích jakéhosi sociálního státu či u liberálů o důrazu na vzdělání. Negativní dopady zániku patriarchální ochrany a komodifikace práce a nebezpečí dělnické vzpoury tak umožnily konečně najít jazyk, kterým by se pojmově i diskurzivně uchopila moderní společnost. Nemalý vliv při jeho hledání hrála recepce zahraničních vlivů, především francouzských. Francouzští liberálové jako Adolf Thiers, Frédéric Bastiat či Alphonse Lamartine pomáhali českým liberálům kolem Karla Havlíčka uvědomit si vlastní pozici v rámci politického spektra.

Zde všude ale zároveň zazníval důraz na nutnost praktického řešení celého problému. Tomáš G. Masaryk o Havlíčkovi kdysi napsal, že vyznával „filozofii zdravého smyslu“.⁹³ Zasadil-li se však Havlíček do širšího prostoru habsburské monarchie, je patrné, že byl opravdovým synem Rakouska, jelikož odmítání „nepraktických teorií“ bylo vlastní celému politickému a sociálnímu myšlení v západní části habsburské monarchie. I přes zjevnou závislost na francouzských konceptech to pak způsobilo, že se „dělnická otázka“ nikdy nepřetavila v obecnější a teoretičtější „otázku sociální“, i když se i tento výraz v tomto období rovněž velmi zřídka vyskytl. V tomto byl například Sabina úplnou výjimkou.

Formování politické veřejnosti během posledních dvaceti let doby předbřežnové bylo poznamenáno rovněž diskuzí o osudu anonymních složek společnosti v moderní době. Mohly plně užívat plodů pokroku, nebo je naopak učinil bezbrannější, než byly kdy dřív?, ptali se soudobí pozorovatelé. Jako nejvhodnější prostor, kde je možné toto sledovat, je právě debata o moderní sociální otázce. Do těchto rozprav samotný chudý či dělník nezasahoval. A dle výsledků předložené studie to ani nebylo vítáno. Viděli jsme, že politizace těchto vrstev za účelem zlepšení jejich materiálního stavu byla spojována v publicistice s nechutí k práci či vyvolávala reálný strach z ohrožení sociálního řádu. Můžeme tak uzavřít tuto studii tezí, že jeden z hlavních důvodů, proč jsou dnes sociální práva nebo materiální zájmy chápány jako pouhý přílepek k západnímu konceptu lidských práv, vychází z nerovnosti v přístupu k ovlivňování veřejného prostoru, jež vznikly během formování nové politické veřejnosti v první polovině 19. století.

Mgr. Matěj Meřička
Národní muzeum,
Oddělení knižní kultury,
Václavské nám. 68, 115 79 Praha 1
matej_mericka@nm.cz

Mgr. Jakub Raška
interní doktorand Ústavu hospodářských a sociálních dějin
Filozofické fakulty UK,
nám. Jana Palacha 2, 116 38, Praha 1
jakub.raska@volny.cz

⁹¹ K. Ještě něco k právu na práci. *Národní noviny*, 1849, č. 242, 17. 10., s. 949–950; K. O progresivní dani. *Národní noviny* 1849, č. 253, 28. 10., s. 991–992.

⁹² K. Ještě něco k právu na práci. *Národní noviny*, 1849, č. 242, 17. 10., s. 949–950.

⁹³ MASARYK, Tomáš G. *Karel Havlíček*. Praha 1920 (1. vyd. 1896), s. 320.